

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМИ ВАЗИРЛИГИ**

**ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИ ПЕДАГОГ ВА РАЎБАР КАДРЛАРИНИ
ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ ОШИРИШНИ
ТАШКИЛ ЭТИШ БОШ ИЛМИЙ-МЕТОДИК МАРКАЗИ**

**НИЗОМИЙ НОМИДАГИ ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА
УНИВЕРСИТЕТИ ҲУЗУРИДАГИ ПЕДАГОГ КАДРЛАРНИ ҚАЙТА
ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ ОШИРИШ ТАРМОҚ
МАРКАЗИ**

«Тасдиқлайман»
Тармоқ маркази директори
_____ Н.А.Муслимов
“ ____ ” _____ 2015 йил

**“МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ ПЕДАГОГИКАСИНИНГ
ТАРАҚҚИЁТ ЙЎНАЛИШЛАРИ ВА ИННОВАЦИЯЛАРИ”**

модули бўйича

ЎҚУВ-УСЛУБИЙ МАЖМУА

Тузувчи: Д.Р. Бабаева педагогика фанлари номзоди, доцент

Тошкент -2015

МУНДАРИЖА

ИШЧИ ЎҚУВ ДАСТУРИ.....	3
МАЪРУЗА МАТНИ	14
1-Мавзу: Олий таълим тизимида мактабгача таълим-тарбия жараёнини модернизациялаш йўналишлари.....	14
2-Мавзу: Мактабгача таълим-тарбия жараёнини ташкил этишнинг концептуал асослари	19
3-Мавзу: Бўлажак мактабгача таълим ўқитувчиларининг педагогик-психологик тайёргарлигини таркиб топтириш парадигмалари.....	22
4-Мавзу: Мактабгача таълимда педагогик жараёнларни лойихалаштириш.	32
5-Мавзу: Олий таълим тизимида мактабгача таълим-тарбия жараёнини модернизациялаш йўналишлари.....	42
6-Мавзу: Мактабгача таълим педагогикасининг умумий тавсифи, мазмуни ва моҳияти	46
7-Мавзу: Педагогик фаолиятда юзага келадиган касбий муаммолар ва уларни ҳал этиш стратегиялари.....	56
АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ.....	69

ИШЧИ ЎҚУВ ДАСТУРИ

Кириш

Мустақиллик йилларида Ўзбекистон Республикасида амалга оширилган таълимий ислохотлар ягона мақсад - баркамол шахс ва малакали мутахассисни тарбиялаш ҳамда тайёрлашга йўналтирилган бўлиб, мазкур мақсаднинг тўлақонли амалга оширилиши узлуксиз таълим тизимини қайта шакллантириш, унинг мазмунини ижтимоий талабларга мувофиқ равишда янгилаш асосида таъминланади. Ҳар бир жамиятнинг келажаги унинг ажралмас қисми бўлган таълим тизимининг қай даражада ривожланганлиги билан белгиланади. Бугунги кунда мустақил тараккиёт йўлидан бораётган мамлакатимизнинг узлуксиз таълим тизимини ислоҳ қилиш ва **такомиллаштириш**, янги сифат босқичига кўтариш, унга илғор педагогик ва **инновацион** технологияларини жорий қилиш ҳамда таълим самарадорлигини ошириш давлат сиёсати даражасига кўтарилди. «Таълим тўғрисида»ги Қонун ва «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури»нинг қабул қилиниши билан узлуксиз таълим тизими орқали замонавий кадрлар тайёрлашнинг асоси яратилди. Маълумки, узлуксизлик ва узвийлик таълим тизимда ортиқча такрорийликка чек қўйиб, аввало, жамиятнинг маънавий ва интеллектуал салоҳиятини кенгайтиради, қолаверса, давлатнинг ижтимоий ва илмий - техник тараққиётини такомиллаштириш омили сифатида ишлаб чиқаришнинг барқарор ривожланишини таъминлайди. Педагогик технологияларнинг ривожланиши ва уларнинг ўқув-тарбия жараёнига кириб келиши, шунингдек, ахборот технологияларининг тез алмашипуви ва такомиллашуви жараёнида ҳар бир инсон ўз касбий маҳоратини кучайтириш имконияти яратилади.

Узлуксиз таълим чуқур, ҳар тарафлама асосли таълим-тарбия бериш, мутахассис кадрлар тайёрлашнинг турли шакл, усул, восита, услуб ва йўналишларининг мукамал уйғунлигидан иборатдир. Узлуксиз таълим сифатини турли компоненталар ўртасидаги ўзаро алоқадорлик, муайян усуллар ва услубларнинг таълим жараёнига оқилона татбиқ этилиши таъминлайди.

Баркамол шахс ва малакали мутахассисни тарбиялашда муҳим ўрин тутувчи таълим тизимига илғор ғояларни татбиқ этиш ва шу асосда унинг мазмунини такомиллаштириш ижтимоий зарурият саналади. Ушбу жараён таълим тизимини бошқариш, уни демократик ва инсонпарварлик тамойилларига асосланишини таъминлаш ҳисобига кечади. Таълим муассасалари фаолияти ва таълим сифатини бошқаришда ижобий

натижаларни қўлга киритиш малакали мутахассисларни тайёрлаш йўлидаги амалий ҳаракатларнинг натижаси сифатида намоён бўлади.

Модулнинг мақсади ва вазифалари

“Мактабгача таълим педагогикасининг тараққиёт йўналишлари ва инновациялари” **модулининг мақсади:** педагог кадрларнинг ўқув-тарбиявий жараёнларни юксак илмий-методик даражада таъминлашлари учун зарур бўладиган касбий билим, кўникма ва малакаларини мунтазам янгилаш, малака талаблари, ўқув режа ва дастурлари асосида уларнинг касбий компетентлиги ва педагогик маҳоратини доимий ривожланишини таъминлашдан иборат.

“Мактабгача таълим педагогикасининг тараққиёт йўналишлари ва инновациялари” **модулининг вазифалари:**

“Мактабгача таълим” йўналишида педагог кадрларнинг касбий билим, кўникма, малакаларини узлуксиз янгилаш ва ривожлантириш механизмларини яратиш;

-замонавий талабларга мос ҳолда олий таълимнинг сифатини таъминлаш учун зарур бўлган педагогларнинг касбий компетентлик даражасини ошириш;

-педагог кадрлар томонидан замонавий ахборот-коммуникация технологиялари ва хорижий тилларни самарали ўзлаштирилишини таъминлаш;

-махсус фанлар соҳасидаги ўқитишнинг инновацион технологиялари ва илғор хорижий тажрибаларни ўзлаштириш;

“Мактабгача таълим” йўналишида қайта тайёрлаш ва малака ошириш жараёнларининг фан ва ишлаб чиқариш билан интеграциясини таъминлаш.

Модул бўйича тингловчиларнинг билими, кўникмаси, малакаси ва компетенцияларига қўйиладиган талаблар

“Мактабгача таълим педагогикасининг тараққиёт йўналишлари ва инновациялари” курсини ўзлаштириш жараёнида амалга ошириладиган масалалар доирасида:

Тингловчи:

– олий таълим тизимида таълим-тарбия жараёнини модернизациялаш йўналишларини;

– педагогик концепцияларнинг умумий тавсифи, мазмуни ва моҳиятини;

– мактабгача таълим фанларини ўқитиш мазмунини интеграциялашни;

– бўлажак мактабгача таълим ўқитувчиларнинг педагогик-психологик тайёргарлигини таркиб топтириш парадигмаларини;

– мактабгача таълим жараёнини лойиҳалаштиришни;

– акмеологик ёндашув асосида талабаларда креатив қобилиятни шакллантиришни;

- педагогик квалиметриянинг мақсади, вазифалари, турлари ва тамойилларини;
- ўқитувчининг квалиметрик модели ва диагностикасини;
- педагогик квалиметрия мезонлари, методлари ва уларнинг таълим натижаларини баҳолашдаги аҳамиятини;
- квалиметрик назорат технологияси ҳақида **билимларга эга бўлиши;**

Тингловчи:

- бўлажак мактабгача таълим ўқитувчиларнинг педагогик-психологик тайёргарлигини таркиб топтириш;
- мактабгача таълим жараёнини лойиҳалаштириш ва ўқув материалларини тизимлаштириш;
- интерфаол таълим воситасида талабаларда мустақил фикрлаш маданиятини шакллантириш;
- янгича ёндашувлар асосида талабаларда касбий ва креатив қобилиятни шакллантириш;
- мактабгача таълим фанларини ўқитишнинг инновацион шакллари, метод ва воситаларидан фойдаланиш;
- квалиметрик жараёни ташкил этиш ва ўтказиш;
- таълим-тарбия жараёнида кутилаётган натижаларни башорат қилиш, идентив ўқув мақсадларини шакллантириш;
- квалиметрик назорат технологиясидан фойдаланиш **кўникмаларини эгаллаши;**

Тингловчи:

- ўқув материалларини тизимлаштиришнинг дидактик параметрларини яратиш;
- интерфаол таълим воситасида талабаларда мустақил фикрлаш маданиятини шакллантириш;
- компетентли ёндашув асосида бўлажак мутахассисларни касбий шакллантириш;
- амалий, семинар ва лаборатория машғулотларини ташкил этиш ва ўтказиш;
- мактабгача таълим фанларидан курс иши (лойиҳаси)ни тайёрлаш;
- битирув малакавий ишлари бажарилишининг ташкилий ва илмий-методик таъминотини такомиллаштириш;
- талабалар билимини баҳолаш ва ўз-ўзини назорат қилиш технологиялари амалга ошириш каби **малакаларини эгаллаши;**

Тингловчи:

- педагогик концепцияларнинг умумий тавсифи, мазмуни ва моҳиятини амалий фаолиятда қўллаш;
- бўлажак мактабгача таълим ўқитувчиларнинг педагогик-психологик тайёргарлигини таркиб топтириш;

- Мактабгача таълим жараёнини лойихалаштириш ва педагогик фаолиятда қўллаш;
- замонавий ўқитувчисининг ўқув-меъёрий хужжатларини ишлаб чиқиш;
- назарий, амалий, семинар ва лаборатория машғулотларини ташкил этиш ва ўтказиш;
- интерфаол таълим воситасида талабаларда мустақил фикрлаш маданиятини ривожлантириш;
- квалиметрик жараённи ташкил этиш ва ўтказиш;
- талабалар билимини баҳолаш ва ўз-ўзини назорат қилиш ҳамда педагогик фаолиятда қўллай олиш **компетенцияларни эгаллаши лозим.**

Модулни ташкил этиш ва ўтказиш бўйича тавсиялар

“Мактабгача таълим педагогикасининг тараққиёт йўналишлари ва инновациялари” курси маъруза машғулотлари шаклида олиб борилади.

Курсни ўқитиш жараёнида таълимнинг замонавий методлари, ахборот-коммуникация технологиялари қўлланилиши назарда тутилган:

- маъруза дарсларида замонавий компьютер технологиялари ёрдамида презентацион ва электрон-дидактик технологиялардан;

- ўтказиладиган амалий машғулотларда техник воситалардан, экспресс-сўровлар, тест сўровлари, ақлий хужум, гуруҳли фикрлаш, кичик гуруҳлар билан ишлаш, коллоквиум ўтказиш, ва бошқа интерактив таълим усулларини қўллаш назарда тутилади.

Модулнинг ўқув режадаги бошқа модуллар билан боғлиқлиги ва узвийлиги

“Мактабгача таълим педагогикасининг тараққиёт йўналишлари ва инновациялари” модули мазмуни ўқув режадаги **“Мактабгача таълим фанларини ўқитишда замонавий ёндашувлар”** ўқув модули билан узвий боғланган ҳолда Мактабгача таълим фанларини ўқитиш мазмунини интеграциялаш. Мактабгача таълим фанларини ўқитишнинг инновацион шакллари, метод ва воситаларини ўрганишга хизмат қилади.

Модулнинг олий таълимдаги ўрни

Модулни ўзлаштириш орқали тингловчилар, ўқув жараёнини ташкил этиш ва унинг сифатини таъминлаш борасидаги илғор тажрибалар ҳамда, замонавий ёндашувларни ўрганиш. Замонавий таълим ва инновацион технологиялар соҳасидаги илғор хорижий тажрибалар билан танишиш, уларни таҳлил этиш, амалда қўллаш ва баҳолашга доир касбий компетентликка эга бўладилар.

“Мактабгача таълим педагогикасининг тараққиёт йўналишлари ва инновациялари”

Модул бўйича соатлар тақсимоти

№	Модул мавзулари	Тингловчининг ўқув юкلامаси, соат				
		Ҳаммаси	Аудитория ўқув юкلامаси			Мустақил таълим
			Жами	жумладан		
				Назай	Амалий машғулот	
1	Олий таълим тизимида мактабгача таълим-тарбия жараёнини модернизациялаш йўналишлари	2	2	2		
2	Мактабгача таълим педагогикасининг умумий тавсифи, мазмуни ва моҳияти	2	2		2	
3	Мактабгача таълим-тарбия жараёнини ташкил этишнинг концептуал асослари	2	2	2		
4	Бўлажак мактабгача таълим ўқитувчиларининг педагогик-психологик тайёргарлигини таркиб топтириш парадигмалари.	2	2	2	2	
5	Мактабгача таълимда педагогик жараёнларни лойиҳалаштириш.	2	2	2		
6	Интерфаол таълим воситасида талабаларда мустақил фикрлаш маданиятини шакллантириш методлари	2	2		2	
7	Компетентли ёндашув асосида бўлажак мутахассисларни касбий шакллантириш технологиялари.	2	2	2		
8	Олий таълим тизимида мактабгача таълим-тарбия жараёнини модернизациялаш йўналишлари	4	2		2	2
9	Мактабгача таълим педагогикасининг умумий тавсифи, мазмуни ва моҳияти	2	2	2		
10	Мактабгача таълим-тарбия жараёнини ташкил этишнинг концептуал асослари	2	2			

11	Педагогик фаолиятда юзага келадиган касбий муаммолар ва уларни ҳал этиш стратегиялари	2	2		2	
12	Мактабгача таълимда педагогик жараёнларни лойиҳалаштириш.	4	2	2		
13	Тарбия жараёнини ташкил этишга доир замонавий ёндашувлар.	2	2		2	2
	Жами:	30	26	14	12	4

НАЗАРИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

1-Мавзу: Олий таълим тизимида мактабгача таълим-тарбия жараёнини модернизациялаш йўналишлари. (2 соат)

Мактабгача таълим муассасалари тарбияланувчилари билан илғор инновацион технологиялар ва янги дастурлар асосида ишлай оладиган педагогларни тайёрлаш. Педагогик жараённинг ижодкори бўлишига, мослашувчан фикрлашга эга бўлиши, инновациялардан мохирона фойдалана олиши. Мактабгача таълим педагогикасининг умумий тавсифи, мазмуни ва моҳияти.

2-Мавзу: Мактабгача таълим-тарбия жараёнини ташкил этишнинг концептуал асослари

Мактабгача таълим муассасалари тарбияланувчилари ҳамда таълимий жараённинг барча иштирокчилари билан конструктив-ҳамкорлик муносабатларини рўёбга чиқаришга йўналтириш.

3-Мавзу: Бўлажак мактабгача таълим ўқитувчиларининг педагогик-психологик тайёргарлигини таркиб топтириш парадигмалари.

Мактабгача таълим муассасасининг ишига инновацияларнинг жорий этилиши – мактабгача таълим-тарбия тизимини такомиллаштириш ва ислоҳ этишнинг энг муҳим шартлари. Педагогик фикр юритиш психологик-педагогик назарияни эгаллаш, ўз ғояларини ягона концепция қилиб жамлаш, инновациялар зарурлиги ёки муқаррарлигини асослаш, янгиликни жорий қилишга кўмаклашувчи омилларни ажратиб кўрсатиш.

4-Мавзу: Мактабгача таълимда педагогик жараёнларни лойиҳалаштириш.

Мактабгача таълимда педагогик жараёнларни ташкил этилишига, мазмунига, услубиётига, технологиясига янгиликлар киритиш.

Ҳозирги вақтда болалар боғчасига болалар билан илғор инновацион технологиялар ва янги дастурлар асосида ишлай оладиган педагог кадрларни

тайёрлаш. мактабгача таълим муассасасида инновацион технологиялардан фойдаланишнинг зарурий шартлари педагогнинг салоҳияти ва ҳаракатлари, унинг янгиликни сезиши, очиклиги ва фасилитацияси бўлади.

5-Мавзу: Олий таълим тизимида мактабгача таълим-тарбия жараёнини модернизациялаш йўналишлари

Педагогик инновациялар деганда педагогик фаолиятга янгиликлар киритиш, самарадорлигини ошириш мақсадида таълимнинг мазмуни ва технологиясини ўзгартиришларни тушуниш лозим.

6-Мавзу: Мактабгача таълим педагогикасининг умумий тавсифи, мазмуни ва моҳияти

Инновациялар жараёни янгилик мазмуни ва ташкил этилишининг шаклланишидан ва ривожланишидан иборатлиги.

7-Мавзу: Педагогик фаолиятда юзага келадиган касбий муаммолар ва уларни ҳал этиш стратегиялари

Педагог ўзи ва ўрганувчи учун қулай бўлган йўлларни, усул ва услубларни, ўқитиш шакллари, метод ва вазиятларни излаш. Замонавий педагогик технологияга суяниб, ўқув жараёнини самарадорлигини ошириш.

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

1-Мавзу: Мактабгача таълим педагогикасининг умумий тавсифи, мазмуни ва моҳияти

Мактабгача таълим узлуксиз таълим тизимининг бошланғич бўғини сифатида. “Мактабгача таълим Концепцияси”

2-Мавзу: Бўлажак мактабгача таълим ўқитувчиларининг педагогик-психологик тайёргарлигини таркиб топтириш парадигмалари.

Педагог кадрларнинг педагогик, психологик тайёргарлигини кучайтириш. Мактабгача таълим муассасаларида психологик ва ижтимоий хизматнинг бирга олиб борилиши.

3-Мавзу: Интерфаол таълим воситасида талабаларда мустақил фикрлаш маданиятини шакллантириш методлари

Талабаларнинг мустақил ва ижодий фаоллигини таъминлашга хизмат қиладиган таълим усул, шакл ва технологияларини танлаш;

4-Мавзу: Олий таълим тизимида мактабгача таълим-тарбия жараёнини модернизациялаш йўналишлари

Замонавий техника ва технологияларни жорий қилиниши натижасида, жаҳон стандартларига мос келадиган мутахассисларни тайёрлаш

5-Мавзу: Педагогик фаолиятда юзага келадиган касбий муаммолар ва уларни ҳал этиш стратегиялари

Педагогик жамоани янгиликлар киритишга тайёрлаш: стратегия билан таништириш, янгиликлар киритишни режалаштириш, мақсадни, кутилаётган самарадорлик ва асосий талаблар билан таништириш.

6-Мавзу: Тарбия жараёнини ташкил этишга доир замонавий ёндашувлар.

Мактабгача таълим муассасасида инновацион технологиялардан фойдаланишнинг зарурий шартлари педагогнинг салоҳияти ва ҳаракатлари, унинг янгиликни сезиши, очиклиги ва фасилитацияси бўлади.

МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМ

Мустақил таълимни ташкил этишнинг шакли ва мазмуни

Мустақил таълим тегишли ўқув модули бўйича ишлаб чиқилган топшириқлар асосида ташкил этилади ва унинг натижасида тингловчилар битирув иши (лойиха иши) ни тайёрлайди.

Битирув иши (лойиха иши) талаблари доирасида ҳар бир тингловчи ўзи дарс бераётган фани бўйича электрон ўқув модулларининг тақдимотини тайёрлайди.

Электрон ўқув модулларининг тақдимоти қуйидаги таркибий қисмлардан иборат бўлади:

Кейслар банки;

Мавзулар бўйича тақдимотлар;

Бошқа материаллар (фанни ўзлаштиришга ёрдам берувчи қўшимча материаллар: электрон таълим ресурслари, маъруза матни, глоссарий, тест, кроссворд ва бошқ.)

Электрон ўқув модулларини тайёрлашда қуйидагиларга алоҳида эътибор берилади:

- тавсия қилинган адабиётларни ўрганиш ва таҳлил этиш;
- соҳа тараққиётининг устивор йўналишлари ва вазифаларини ёритиш;
- мутахассислик фанларидаги инновациялардан ҳамда илғор хорижий тажрибалардан фойдаланиш.

Шунингдек, мустақил таълим жараёнида тингловчи касбий фаолияти натижаларини ва талабалар учун яратилган ўқув-методик ресурсларини “Электрон портфолио” тизимида киритиб бориши лозим.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

I. Раҳбарий адабиётлар.

1. И.А.Каримов. Озод ва обод Ватан эркин ва фаровон ҳаёт пировард мақсадимиз, 8-жилд. – Т.: Ўзбекистон, 2000.
2. И.А.Каримов. Ватан равнақи учун ҳар биримиз маъсулмиз, 9-жилд. – Т.: Ўзбекистон, 2001.
3. И.А.Каримов. Юксак маънавият – енгилмас куч. Т.: “Маънавият”. – Т.: 2008.-176 б.
4. И.А.Каримов. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида. Т.: “Ўзбекистон”. –Т.: 2011.-440 б.

II. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2014.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2011 йил 20 майдаги “Олий таълим муассасаларининг моддий-техника базасини мустаҳкамлаш ва юқори малакали мутахассислар тайёрлаш сифатини тубдан яхшилаш чора-тадбирлари тўғрисидаги” ПҚ-1533-сон Қарори.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 12 июндаги “Олий таълим муассасаларининг раҳбар ва педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги ПФ-4732-сон Фармони.
4. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2006 йил 16-февралдаги “Педагог кадрларни қайта тайёрлаш ва уларни малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш тўғрисида”ги 25-сонли Қарори.
5. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2012 йил 26 сентябрдаги “Олий таълим муассасалари педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 278-сонли Қарори.

III. Махсус адабиётлар

1. Азизходжаева Н.Н. Педагогик технологиялар ва педагогик маҳорат. – Т.: Молия, 2003. – 192 б.
2. Арипов М. Интернет ва электрон почта асослари. - Т.; 2000. – 218 б.
3. Баркалов С.А. Системный анализ и принятие решений.– Воронеж: НПП ВГУ,2010. 662с.
4. DUET-Development of Uzbekistan English Teachers*- 2-том. CD ва DVD материаллари, Тошкент.: 2008.
5. Michael McCarthy “English Vocabulary in use”. Cambridge University Press, 1999, Presented by British Council.
6. Исмаилов А.А, Жалалов Ж.Ж, Саттаров Т.К, Ибрагимходжаев И.И. Инглиз тили амалий курсидан ўқув-услубий мажмуа. Basic User/Breakthrough Level A1/-Т.: 2011. – 182 б.

7. Ишмухамедов Р., Абдукодилов А., Пардаев А. Таълимда инновацион технологиялар (таълим муассасалари педагог-ўқитувчилари учун амалий тавсиялар). – Т.: “Истеъдод” жамғармаси, 2008. – 180 б.
8. Ишмухамедов Р., Абдукодилов А., Пардаев А. Тарбияда инновацион технологиялар (таълим муассасалари педагог-ўқитувчилари учун амалий тавсиялар). – Т.: “Истеъдод” жамғармаси, 2009. – 160 б.
9. Норенков И.П., Зимин А.М. Информационные технологии в образовании. Учебное пособие. М.: Изд. МГТУ им. Н.Баумана. 2002.-336с.
10. Симонович С.В., Евсеев Г.А., Мураховский В.И. WINDOWS: лаборатория мастера: Практическое руководство по эффективным приемам работы с компьютером - М.: АСТ-ПРЕСС: Информком-Пресс, 2000. - 656 с.
11. Спицнадель В.Н. Основы системного анализа. Учебное пособие. – Санкт-Петербург: Издательский дом «Бизнес-пресса», 2000. – 17с.
12. Зеер Э.Ф., Шахматова Н. Личностью ориентированные технологии профессионального развития специалиста. – Екатеринбург, 1999. – 244 с.
13. Саттаров Э., Алимов Х. Бошқарув мулоқоти. – Т.: “Академия”, 2003. – 70 б.
14. Маҳмудов И.И. Бошқарув психологияси. – Т.: 2006. – 230 б.
15. Маҳмудов И.И. Бошқарув профессионализи: психологик таҳлил. – Т.: “Академия”, 2011. – 154 б.
16. Педагогика назарияси ва тарихи // М.Х. Тўхтаўжаева таҳрири остида. – Т.: “Молия-иктисод”, 2008. – 208 б.
17. Дьяченко В.К. Новая дидактика. – М., 2001.
18. Ижтимоий педагогика. / Эгамбердиева Н. – Т.: А.Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2009. – 232 б.
19. Зуфаров Ш. Педагогик инноватика. – Т.: “Fan va texnologiyalar” нашриёти, 2012.
20. Сайидахмедов Н.С. Янги педагогик технологиялар. – Т.: Молия, 2003.
21. Самостоятельная работа студентов: метод указания / сост.: А.С.Зенкин, В.М.Кирдяев, Ф.П.Пильгаев, А.П.Лащ – Саранск: Изд-во Мордов. ун-та, 2009.
22. Современные образовательные технологии: учебное пособие/под ред. Н.В. Бордовской. – М.: КНОРУС, 2010. – 432с.
23. Сластенин В.А. Исаев И Ф., Шиянов Е.Н. Общая педагогика. В 2-х ч. – М.:ВЛАДОС, 2003. Ч.1
24. Столяренко А.М. Психология и педагогика. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2008.
25. Толипов Ў., Усмонбоева М. Педагогик технологияларнинг тадбиқий асослари – Т.: 2006.
26. Хуторской А.В. Дидактическая эвристика. – М.: 2003.
27. Ярматов Р. Бўлажак ўқитувчи шахсини тарбиялаш ва ривожлантириш. – Т.: “Fan va texnologiya” нашриёти, 2009.
28. Шихова О. Ф., Шихов Ю. А. Квалиметрический подход в образовании. //Ж. Образование и наука. 2013. № 4 (103) – С . 40-57.

29. Жукова Г.С., Комарова Е.В., Никитина Н.И. Квалиметрический подход в системе дополнительного профессионального образования специалистов социальной сферы: монография. – М.: Издательство РГСУ, 2012. – 186 с.

IV. Электрон таълим ресурслари

1. Ўзбекистон Республикаси Давлат Ҳокимияти портали: www.gov.uz
2. www.ziyouet.uz
3. www.edu.uz
4. Infocom.uz электрон журнали: www.infocom.uz
5. www.tdpu.uz.
6. <http://learnenglishkids.britishcouncil.org/en/>
7. <http://learnenglishteens.britishcouncil.org/>
8. <http://learnenglish.britishcouncil.org/en/>

МАЪРУЗА МАТНИ

1-Мавзу: Олий таълим тизимида мактабгача таълим-тарбия жараёнини модернизациялаш йўналишлари.

Режа:

1. Мактабгача таълим муассасалари тарбияланувчилари билан илғор инновацион технологиялар ва янги дастурлар асосида ишлай оладиган педагогларни тайёрлаш.

2. Педагогик жараённинг ижодкори бўлиши.

Таянч тушунчалар: Инновация, ижодкор, моделлаштириш, технология, инсон, мулоқат, фаолият, муносабат, шахсият, фазилят, муассаса,индивидуал, ривожланиш, ижодкор.

Замонавий болалар боғчаси – бола ўз ривожланиши учун энг аҳамиятли соҳаларда ва жиҳатларда катталар ва тенгдошлар билан кенг ҳиссий-амалий ўзаро муомала тажрибасини оладиган жойдир, болалар боғчасида бола ўз эҳтиёжлари, қобилиятлари ва имкониятларига мувофиқ ҳолда индивидуал ривожланишига бўлган ҳуқуқини шу жараён учун ташкилий-педагогик шароитлар яратилган ҳолда амалга оширади; педагог ўзининг касбий ва шахсият фазилятларини ривожлантиради, раҳбар болалар ва педагоглар фаолиятининг муваффақиятли бўлишини таъминлайди; муассаса оналарнинг ўз болалари учун кўзда тутган келажаги юзасидан фикрлари хусусиятларини инобатга олади ва уларни болалар билан, ҳамда таълимий жараённинг барча иштирокчилари билан конструктив-ҳамкорлик муносабатларини рўёбга чиқаришга йўналтиради.

Бугунги кунда таълим соҳасида турли хусусиятдаги, йўналишдаги ва аҳамиятдаги ниҳоятда кўп инновациялар мавжуд, катта ёки кичик кўламли давлат ислоҳотлари ўтказилади, таълимнинг ташкил этилишига, мазмунига, услубиётига, технологиясига янгиликлар киритилади.

Ҳозирги вақтда болалар боғчасига болалар билан илғор инновацион технологиялар ва янги дастурлар асосида ишлай оладиган педагог зарур бўлади. У педагогик жараённинг ижодкори бўлиши, мослашувчан фикрлашга эга бўлиши, инновациялардан моҳирона фойдаланиши лозим.

Ишнинг долзарблиги шундан иборатки, охирги пайтда мактабгача таълим муассасасида инновацион технологияларнинг қўлланиши масаласи тобора кўпроқ кўтарилмоқда, чунки таълим муассасасининг ишига инновацияларнинг жорий этилиши – мактабгача таълим-тарбия тизимини такомиллаштириш ва ислоҳ этишнинг энг муҳим шартидир. Педагогик инновациялар деганда педагогик фаолиятга янгиликлар киритиш, самарадорлигини ошириш мақсадида таълимнинг мазмуни ва технологиясини ўзгартиришларни тушуниш лозим. Шундай қилиб, инновациялар жараёни янгилик мазмуни ва ташкил этилишининг шаклланишидан ва ривожланишидан иборат.

Янгиликлар ташувчиси – педагог –инновациялар жараёни тузилишининг элементи сифатида янгиликни идрок этиш, ўзлаштириш ва баҳолаш, мақсад қўйиш ва мақсадга эришиш бирлиги жиҳатидан тавсифланади. Мотивация (истайман), назарий (қила оламан), технологик (қиламан) ва натижа (оламан) интилиши ва тайёрлигининг жамулжамлиги мактабгача таълим педагогларининг инновация уқувлилиги тизимини ташкил қилади.

Ш
О П
 Ф

Мактабгача таълим педагог ходимининг касбий уқувлилиги тузилма-функционал модели

Изоҳ: Ш - шахс, П – предмет (маданият), Ф – фаолият, О – объект (бола) – касбий уқувлиликнинг шаклланиш майдонлари; концентрик айланалар (I-IV) – унинг шакланганлиги даражалари; ҳар бир блокдаги секторлар, векторлар билан педагогнинг маълум малакалари белгиланган.

Шахс тузилишида ва педагогнинг инновацион фаолиятда қуйидаги муҳим элементларни ажратиш мумкин.

- мотивлар, фикрлаш йўналиши, интилишлар, улар педагогнинг янгиликка нисбатан очиклигини ва уни қабул қилишини тавсифлайди;

- ижодий қобилият, масалан, креативлик ва индивидуаллик. Фаол ўз-ўзини англаш, педагогик маданият, ижодиёт базаси;

-технологик таркибий қисми, у анъанавий вазиятларни турли-туман ҳал этиш йўллари таъминлайди;

- педагогнинг ўзи ҳақида ва инновацион жараёндаги ўрни ҳақида адекват тасавурга ёрдам берувчи рефлексия.

Педагогнинг янгиликка интилиши, инновацион салоҳияти ва хулқи, янгиликни қабул қилиши каби фазилатлари ҳам жуда муҳим. Янгилик киритиш феномени янгиликларни жорий қилиш, юқори ақлий салоҳият, танқидий муносабат, муқобил йўллари излашни ўзига мақсад қилиб қўйган педагогларда учрайди.

В.А. Слостенин ва Л.С. Подимова жамоанинг инновацион салоҳиятини янгиликларни яратиш, қабул қилиш ва амалга ошириш, шунингдек эски, педагогик самарасиз жиҳатларни ўз вақтида йўқотиш қобилияти деб таърифлаган.

Инновацион салоҳиятнинг қисми бўлган қабул қилиш янгиликни сезиш, унга тайёрлик, муаммо билан танишиш, уни ҳал этишнинг мавжуд йўллари таҳлил қилиш, йўлини танлаш, қарор қабул қилиш оқибатларини қабул қилиш билан белгиланади.

Инновацион таълим жараёнида педагогик фаолиятнинг мазмуни анъанавий фаолиятдан анча фарқ қилади.

Биринчидан, фаолият мазмуни ва технологиясини ишлаб чиқиш фаолияти анча мураккаблашади, чунки унинг технологик асоси тез

ривожланади. У педагогнинг махсус малакалари, иш усуллари ривожлантирилишини талаб этади.

Бундан ташқари, замонавий ахборот технологиялари фаолият сифатига ва унинг махсулига кўшимча талабларни қўймоқда.

Иккинчидан, замонавий педагогик жараённинг ўзига хослиги шуки, педагог марказий ўрин тутган анъанавий таълимдан фарқли равишда, бу ерда асосий диққат болага – унинг фаоллиги, танлови, креативлигига қаратилади.

Тарбиячининг муҳим функцияси болани ўз фаолиятида қўллаб-қувватлаш, унинг оламдаги муваффақиятли илгарилама ҳаракатига ёрдам бериш, юзага келувчи муаммолар ҳал этилишини осонлаштириш, турли-туман маълумотни ўзлаштиришга ёрдам бериш ҳисобланади.

К. Роджерс, А.Б. Орлов ва С.Я. Ромашина жаҳон таълимий ҳамжамиятида шу сабабли янги атама – фасилитатор – ўқишга ёрдам берувчи, осонлаштирувчи, кўмаклашувчи шахс пайдо бўлиб, ишлатилаётганлигини қайд этганлар.

Учинчидан, билиш материални тақдим этиш ва тажрибани бериш йўллари педагог ва болаларнинг интенсив мулоқотини кўзда тутаяди, педагогнинг барча болалар билан умумлашган алоқаси устувор бўлган, лекин тарбиячининг алоҳида болалар билан ўзаро муносабати анча кам бўлган анъанавий таълим турига нисбатан замонавий таълимда ушбу таълим субъектлари ўртасида анча фаолроқ ва қизиқарли ўзаро муносабатлар бўлишини талаб қилади.

Шундай қилиб, мактабгача таълим муассасасида инновацион технологиялардан фойдаланишнинг зарурий шартлари педагогнинг салоҳияти ва ҳаракатлари, унинг янгиликни сезиши, очиклиги ва фасилитацияси бўлади.

Педагог ва боланинг таълим жараёнида тутган ўрнининг ўзгариши ўзаро муносабатлар, энг аввало педагоглар ўзаро муносабатлари – интеграцияси ва ўзаро мослашуви тизимини қайта қуриш, шунингдек «педагог – бола – ота-онаси» учбурчагида ўзаро муносабатларни такомиллаштиришни тақозо этмоқда. Бу, бир томондан, мактабгача таълим муассасасида инновацион жараённинг зарурий шарти, бошқа томондан – унинг натижаси ва муваффақиятининг кўрсаткичи бўлади.

Бошланғич даражада инновациялар ёки айрим курснинг, ёки курслар блокининг (масалан, экологик ёки гуманитар) янги мазмунини яратишга; ёки таълим жараёнининг тузилмасини яратишни янги усуллари ишлаб чиқишга; ёки таълимнинг янги технологиялари, янги шакллари ва усуллари ишлаб чиқишга қаратилади.

Исталган даражадаги инновацияни назарий асосланган, мақсадга қаратилган ва амалиётга йўналтирилган янгилик деб қараш мумкин. Инновация ҳар қандай даражасида 4 босқич давомида ривожланади:

- назарий, яъни инновацияларни психологик-педагогик таҳлил асосида асослаб бериш; инновацион жараён қандай ривожланиши, ҳамда унинг салбий ва ижобий оқибатлари қандай бўлишини прогноз қилиш;

- ташқилий-сиёсий;
- таҳлилий (олинган натижаларни умумлаштириш ва таҳлил қилиш);
- жорий этиш.

Босқичлардан ҳар бири ўз вазифалари ва мазмунига эга. Энг мураккаб босқич биринчи босқичдир, чунки педагогик фикр юритиш психологик-педагогик назарияни эгаллаш, ўз ғояларини ягона концепция қилиб жамлаш, инновациялар зарурлиги ёки муқаррарлигини асослаш, янгиликни жорий қилишга кўмаклашувчи омилларни ажратиб кўрсатишни кўзда тутати. Ушбу босқич режалаштирилган янгиликнинг ахборот таъминотини ҳам кўзда тутати. Биринчи босқичда пухта ишлаш инновацияларни педагогик жараёнга жорий қилиш босқичида муваффақиятга олиб келади.

Иккинчи босқич – янгиликни ўзлаштиришга кўмаклашувчи янги тузилмаларни яратишдир. Бу тузилмалар мобил, мустақил ва эркин бўлиши лозим.

Учинчи босқичда инновацион жараён қайси даражада амалга оширилаётганини англаб етиш; умуман таълим муассасасининг аҳволини (ёки муайян фанни ўқитишнинг аҳволини) янгиликни жорий қилиш натижасида эришилиши кўзда тутилган прогноз ҳолатига солиштириш лозим. Агар мувофиқликка эришилмаса, нега? Деган саволга жавоб топиш лозим.

Жорий қилиш босқичида муваффақият иккита омилга боғлиқ: янгилик амалга ошаётган ўқув юртининг (ёки таълим муҳитининг) моддий-техник базаси, ва педагогик ходимлар ва раҳбарларнинг малакаси, уларнинг умуман янгиликларга муносабати, уларнинг ижодий фаоллиги. Ҳар қандай инновациялар ходимлардан юксак ҳиссий ва ақлий куч сарф этилишини талаб қилади, демакки, бу меҳнатга шунга мос ҳақ тўланиши лозим. Ушбу муаммолар туфайли (ўқитувчилар корпусининг касбий маҳорати; моддий-техник базаси ва меҳнатнинг ижтимоий баҳоланиши) таълимдаги инновациялар амалга ошгунча узоқ ва қийин йўл ўтади.

Агар анъанавий таълимнинг инновацион таълимдан фарқлари тизимини таҳлил қилиб, инновацион фаолиятни амалга оширишнинг педагогик усулларини аниқласак, ушбу таҳлил таълим технологияларини ўзгартириш лозимлиги ҳақидаги хулосага олиб келади.

Таълим технологиясининг энг кўп тарқалган таърифи қуйидагича: таълим технологияси – бу ўқув дастурларида кўзда тутилган, ўқитиш шакллари, услублари ва воситаларининг тизимидан иборат бўлган таълим мазмунини амалга ошириш усули бўлиб, ушбу тизим қўйилган дидактик мақсадга энг самарали эришишни таъминлайди.

Шундай қилиб, таълим маданиятнинг бир қисми бўлиб, унинг тубигача амалга оширадиган ўзгаришлар инсонларнинг ҳаётини фаолияти усулларини ўзгартиради, демакки, таълимда инновациялар юзага келишига олиб келади. Инсон цивилизациясининг постиндустриал даврида, яъни кўп олимлар томонидан ахборот-инновацион давр деб аталадиган даврда билим ва таълим туб асосий тушунчаларга айланади.

Назорат саволлари:

1. Педагогик технология тушунчасига таъриф беринг?
2. «Педагогик технологиялар» фанининг мақсад ва вазифалари нималардан иборат?
3. «Педагогик технологиялар» фанининг бошқа фанлар билан боғлиқлигини қандай ифодалайсиз?
4. Кенг маънода инновация деганда нима тушунилади?

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисидаги» Қонун ва «Кадрлар таёрлаш миллий дастури». –Т., 1997.
2. Давлат таълим стандарти. Педагогика йўналиши / С.Аширбоев, Ф.Ҳайдаров. –Т.: ТДПУ.
3. Азизходжаева Н.Н. Педагогик технологиялар ва педагогик маҳорат. – Т.: Молия, 2003. – 192 б.
4. Арипов М. Интернет ва электрон почта асослари.- Т.; 2000. – 218 б.
5. Баркалов С.А. Системный анализ и принятие решений.– Воронеж: НПЦ ВГУ,2010. 662с.
6. DUET-Development of Uzbekistan English Teachers*- 2-том. CD ва DVD материаллари, Тошкент.: 2008.

2-Мавзу: Мактабгача таълим-тарбия жараёнини ташкил этишнинг концептуал асослари

Режа:

1. Мактабгача таълим муассасалари тарбияланувчилари ҳамда таълимий жараённинг барча иштирокчилари билан конструктив-ҳамкорлик муносабатларини рўёбга чиқаришга йўналтириш.

Таянч тушунчалар: Тарбияланувчи, жараён, конструктив, ҳамкорлик, шакллантириш, гуманитар, концептуал, мулоқат, тамойиллар.

Гуманитар таълим инсонда бошқа одамлар билан мулоқот қилиш маданиятини шакллантиради, унга ўз ҳаётининг мазмуни ва мақсадини белгилаб олишда, жамиятда ўз ўрнини топишда, ўз имкониятларини чамалашда ёрдам беради. Табиий-илмий таълим инсоннинг табиат билан ўзаро муносабати мазмунини, унинг табиий ривожланиш тамойиллари ва қонуниятларини очади, уни ўзлаштиришнинг мақбул усулларини топишда ёрдам беради. Технологик таълим жараёнида инсон нафақат касб фаолиятида, балки ижтимоий ҳаётнинг турли соҳаларида, маданий ҳаётда дуч келиш мумкин бўлган фан-техника ютуқларини, замонавий маданий ҳаёт тамойиллари, методлари ва технологияларини ўзлаштиради.

Таълимни моделлаштиришда таълим моделининг «замонавий» таркибий қисмини белгилаш каби жиддий муаммо ҳам мавжуд. Замонавий таълим ўз мазмунига кўра анча мураккаб ва узоқ давом этадиган жараён. Айрим турдаги таълим муддатлари бир неча ҳафтадан ўнлаб йилларгача давом этиши мумкин. Таълим тизими (шунга мувофиқ равишда таълим сифати ҳам) ҳозирдаёқ ўз мақсадига кўра технологик ва ижтимоий ривожланишда амалиётдан ўзиб кетиши керак. Лекин бу ўсиш қай йўсинда бўлиши керак? Прогнозланган моделни анча узоқ истиқболга суриб қўяр эканмиз, унинг ишончлилиқ даражасини пасайтирамиз. Қисқа туркумларда маданий тажрибани мослашган ўқув моделига, ўқув иши методлари ва технологияларини ўрганишга ўтказишда қийинчиликлар туғилади. Таълим сиёсатини мувофиқлаштириш учун ушбу жараёнда муайян туркумларни юзага келтирувчи таълим моделларини янгилаш меъёрлари зарур бўлади. Шунини қайд қилиш керакки, таълим тизимининг омилли моделига мувофиқ унга қуйидаги тўрт йўналиш бўйича таъсир кўрсатиш мумкин:

1) тизимнинг ташқи манбаларига, яъни, унинг ташқарида фаолият кўрсатишини келтириб чиқарувчи ва белгиловчи сабабларига таъсир кўрсатиш;

2) таълим тизимининг ички манбаларига, яъни унинг ичдан фаолият кўрсатишини келтириб чиқарувчи ва белгиловчи сабабларига таъсир кўрсатиш;

3) таълим жараёни шарт-шароитига таъсир кўрсатиш;

4) таълим жараёни омилларига, яъни унинг айрим ўзгарувчан моделларига таъсир этувчи сабабларга таъсир кўрсатиш.

Ўтказилган тадқиқотлар умумлашган хулосани таърифлаш, таълим соҳасидаги бошқариш ушбу соҳани барқарорлаштириш ва ўзгартиришда муҳим ўрин тутиши ҳақида амалий таклиф киритиш имконини берди.

Кадрлар тайёрлаш миллий моделида кейинги пайтларда ўзаро муносабатларда вужудга келган тизимга оид камчиликларни бартараф этиш мақсадида давлат, жамият ва таълим ўртасидаги муносабатлар чегаралари белгилаб берилган.

Бизнингча, бугунги кунда таълим ва жамият таъсир кўрсатишининг тизимли-самарали, тизимли-аҳамиятли, ташкилий-иқтисодий, ўқув-таълим, ижтимоий-сиёсий ва бошқа чора-тадбирларни излаб топилиши ҳамда уларнинг амалий ҳал этилишига муҳтож. Бу таъсирлар жамият ва таълим томонидан ўзаро тўлдириладиган бўлиши лозим, аммо улар бир-бирига ўхшаш бўлмаслиги, айниқса, ўзаро кураш олиб бормаслиги ҳамда мувофиқлаштириш мумкин бўлиши керак.

Бугунги кунда таълим соҳаси, бизнингча, Миллий модел асосида ушбу соҳани ижтимоий-иқтисодий вазият ва мамлакатни ривожлантириш истиқболлари билан мувофиқлаштириш; ўз кучига ҳамда муайян даражада мавжуд моддий-техника базасига таяниш; тегишли мутахассислар тайёрланишидан манфаатдор бўлган тузилмалардан қўшимча молиявий маблағларни жалб қилиш йўналишларида шаклланиб бормоқда.

И. Каримов томонидан асосланган илмий моделда юқорида таъкидланган таркибий қисмлар тизимли алоқада бўлгани ҳолда, бир-бирига боғлиқ ҳамда ўзаро муносабатда иш олиб боради ва биринчи навбатдаги устувор йўналишлар бўйича амалга оширилади.

Шундай қилиб, ўзаро муносабатда мавжуд бўлган бир-бири билан боғлиқ асосий тушунчалар кўриб чиқилди. Бунда таълим соҳаси ижтимоий институт сифатида берилган. Жонли ижтимоий организм ҳисобланган таълим соҳаси йўналтирадиган бошқариш таъсирига муҳтож.

Таълим соҳасидаги бошқаришнинг ўзига хос хусусиятлари қуйидагича ифодаланган:

- узлуксиз таълим ва кадрлар тайёрлаш тизимининг ўзига хослиги;
- ижтимоий ҳаётнинг бошқа соҳалари ўртасидаги алоқалар;
- таълим соҳаси таъсир кўрсатишининг тизимли объекти бўлиб

қолганлиги учун бошқаришнинг тизимлилиги;

– бошқариш объекти гоҳ таълим жараёнига қадар торайиб бориши, гоҳ давлат ва жамият даражасида кенгайиб бориши;

– таълимда бошқариш объекти ташкил этишнинг икки: ўқув — предметли ва ижтимоий шакли билан, шунингдек, бошқариш ва ўзини ўзи бошқариш яхлит бир бутуннинг ичидаги умумий ва махсус жиҳатлар сингари бирлашиб кетиши;

– таълим ва жамият ўртасидаги таълим хизматларини бевосита бошқариш ва маркетинг билан узвий боғлиқ бўлган тизимли-самарали муносабатларга ўтилиши ва ҳоказолар.

Назорат саволлар:

1. Конструктив-ҳамкорлик нима ?
2. Таълим соҳасидаги бошқаришнинг ўзига хос хусусиятлари қандай ифодаланган ?
3. Бугунги кунда таълим соҳаси, бизнингча.?

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. Тошкент, Ўзбекистон. 1992.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. «Таълим ва кадрлар тайёрлаш тизимини тубдан ислоҳ қилиш, ҳозирги авлодни тарбиялаш тўғрисида», 1997 йил 6 октябр.
3. Ишмухамедов Р., Абдуқодиров А., Пардаев А. Тарбияда инновацион технологиялар (таълим муассасалари педагог-ўқитувчилари учун амалий тавсиялар). – Т.: “Истеъдод” жамғармаси, 2009. – 160 б.
4. Норенков И.П., Зимин А.М. Информационные технологии в образовании. Учебное пособие. М.: Изд. МГТУ им. Н.Баумана. 2002.-336с.
5. Michael McCarthy “English Vocabulary in use”. Cambridge University Press, 1999, Presented by British Council.

3-Мавзу: Бўлажак мактабгача таълим ўқитувчиларининг педагогик-психологик тайёргарлигини таркиб топтириш парадигмалари

Режа:

1. Мактабгача таълим муассасасининг ишига инновацияларнинг жорий этилиши – мактабгача таълим-тарбия тизимини такомиллаштириш ва ислох этишнинг энг муҳим шартлари.

2. Педагогик фикр юритиш психологик-педагогик назарияни эгаллаш, ўз ғояларини ягона концепция қилиб жамлаш.

3. Инновациялар зарурлиги ёки муқаррарлигини асослаш, янгиликни жорий қилишга кўмаклашувчи омилларни ажратиб кўрсатиш.

Таянч тушунчалар: Такомиллаштириш, бошқарув, билиш, стратегик, режа, муқаррар, тамойил, рағбат, метод, қонуниятлар, функциялар, режалаштириш, бошқариш, лойиҳалаштириш.

Таълим сифатини бошқаришга илмий ёндашувларни ишлаб чиқиш хорижда XX асрнинг 20-йилларида, мамлакатимизда эса 50-йилларида бошланган эди. Бизда бу иш узоқ вақт мобайнида жаҳонда амалга оширилаётган ишлардан ажралган ҳолда олиб борилди. Агар чет элда таълим сифатини бошқариш самарадорлигини ошириш усуллари излаш ишлари аввал бошданок ижтимоий бошқарувнинг умумий назарияси ютуқлари асосида амалга оширилган бўлса, мамлакатимизда асосан педагогика назарияси қоидаларига таянган эди. Аммо 80-йилларнинг ўрталаридан бошлаб бу узилиш жадаллик билан бартараф этила бошлади.

Ижтимоий бошқариш фанини ривожлантириш Ўзбекистонда ва хорижда таълимни бошқариш муаммолари ечимини назарий жиҳатдан идрок этишга ва излашга жиддий таъсир кўрсатди. Ижтимоий ташкилотларни бошқаришнинг умумий ғоялари таълим соҳасида бошқариш муаммоларини илмий ишлаб чиқиш учун асос бўлиб хизмат қилди.

Таълимни бошқариш қонуниятлари бошқарув жараёнида турли элементлар ва ходисаларнинг объектив равишда мавжуд бўлган, такрорланувчи ўзаро алоқаларини акс эттиради. Улар умумий ва хусусийга бўлинади. Умумий қонуниятлар бошқарувнинг барча тизимларига хос бўлса, хусусийлари айрим таълим ташкилотлари ва муассасаларининг амал қилиши билан боғлиқ.

Қуйидагиларни бошқарувнинг умумий қонуниятлари сирасига киритиш мумкин: устувор самарадорлик ва онгли режали бошқариш; бошқарадиган ва бошқариладиган тизимларнинг, бошқариш субъекти ва объектининг ўзаро муносабати, бошқарувда меҳнат тақсимооти ва кооперацияси жараёнларини кучайтириш. Ушбу қонуниятларни кўриб чиқамиз.

Таълимни онгли бошқаришнинг устувор самарадорлиги қонунийдир,

чунки унда кечаётган жараёнларни режали бошқариш тизими амалда ушбу жараёнларни беихтиёр тартибга соладиган бошқариш тизимларидан самаралироқдир. Ҳозирги таълимда бошқаришнинг барча даражаларида дастурий-мақсадли ёндашув, тизимли ёндашув ва таҳлил кенг қўлланилаётганлиги бунинг далилидир.

Бошқарадиган ва бошқариладиган тизимлар, бошқариш субъекти ва объектининг ўзаро муносабати қонуният эканлиги бошқарув соҳасининг бошқарув объекти талабларига мувофиқлигини билдиради. Чунончи, иқтисодий ривожлантиришда 90-йилларнинг ўрталаридан кўзга ташланган силжишлар мамлакатимизда бутун бошқарув аппаратини муайян ўзгартиришни талаб қилди, бу ҳол 1997 йилдан бошланган таълим ва кадрлар тайёрлашдаги ислохотлар мажмуида ўз ифодасини топди. Натижада таълим ва уни бошқариш тизими ижтимоий-иқтисодий, сиёсий ўзгаришлар, фан-техника тараққиёти талабларига мос тушган ҳолда барқарор ривожланиш тамойилини касб этди.

Бошқарувда меҳнат тақсимоти ва кооперациялаш жараёнларининг кучайишини ҳам таълимни бошқаришнинг умумий қонуниятларига киритиш мумкин. Қонуният, биринчидан, бошқарувда меҳнатнинг бундан кейин ҳам горизонтал ва вертикал тақсимотини акс эттиради, бу ҳол бошқарувнинг ривожланганлиги, бошқариладиган тизимлар кўлами кенгайганлиги, янги функциялар ва фаолият турлари пайдо бўлганлиги билан боқлиқдир. Иккинчидан, меҳнат тақсимоти унинг мувофиқлаштирилишини, яъни бошқарув меҳнатини кооперациялашда ўз ифодасини топадиган бошқарув субъектлари иши мувофиқлаштирилишини тақозо қилади.

Агар умумий қонуниятлар умуман бошқарувга хос бўлса, хусусий қонуниятлар бошқарувнинг айрим томонлари ва тизимлари учун хосдир.

Қуйидагиларни хусусий қонуниятлар сирасига киритиш мумкин: бошқарув функцияларининг ўзгариши, бошқарув босқичлари сонининг мақбуллаштирилиши, бошқарув функцияларининг жамланиши ва назоратнинг кенг тарқалиш қонунияти кабилар.

Таълимни бошқариш функцияларининг ўзгариш қонуниятлари бошқарувнинг турли иерархик даражаларида бир функциянинг юксалиши, бошқасининг пасайишини билдиради. Масалан, Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги даражасида асосан таълим мазмунини қамраб олган стратегик вазифалар (ўқув режалари, дастурлари, давлат таълим стандартлари, дарсликлар, ўқув қўлланмалар ва бошқалар) ҳал қилинса, таълим муассасаси даражасида кўпроқ умумий ўрта таълим мақсадларини амалга ошириш билан боғлиқ тактик масалалар ҳал этилади.

Бошқарув босқичлари сонини мақбуллаштириш қонуниятлари бошқарувнинг ортиқча бўғинларини бартараф этишни тақозо қилади, бу ҳол унинг мослашувчанлиги ва тезкорлигини кучайтиради.

Таълимни бошқариш функцияларини жамлаш шундан иборатки, ҳар бир бошқарув босқичи функцияларни кўпроқ жамлашга, яъни бошқарув ходимлари сонини кўпайтиришга интилади. Барча мамлакатларда

бюрократик аппарат сони ошиб бораётгани хақида маълумотлар бу қонуниятни яққол намоёиш этади.

Назоратнинг ёйилганлик қонунияти қўл остидаги ходимлар сони билан бошқарув ходими томонидан уларнинг фаолиятига самарали раҳбарлик қилиш ва ишларини назорат қилиш имкониятлари ўртасидаги боғлиқликни акс эттиради.

Таълимни бошқаришнинг (ҳам умумий, ҳам хусусий) қонуниятлари объектив хусусиятга эга бўлиб, кишилар фаолиятини бошқариш жараёнида амалга оширилади. Таълимни бошқариш тамойилларини шакллантиришда бошқарув қонуниятлари тўлиқ ҳисобга олиниши керак.

Таълимни бошқариш тамойиллари - бу бошқарув тизими, тузилмаси, бошқарувни ташкил этишнинг асосий талабларини белгилаб берувчи қоидалар демакдир. Бошқарув тамойиллари ҳам, қонуниятлар каби, умумий ва хусусийга бўлинади.

Таълимни бошқаришнинг умумий тамойиллари универсал табиатга эга бўлиб, бошқарувнинг барча соҳаларига таъсир кўрсатади.

Қуйидагиларни таълимни бошқаришнинг умумий тамойиллари сирасига киритиш мумкин: аниқ мақсадга йўналтирилганлик, режалилик, билимдонлик, интизомлик, рағбатлантириш, иерархиклик (поғоналик).

Аниқ мақсадга йўналтирилганлик тамойили дастурий-мақсадли бошқарувнинг моҳияти билан белгиланган бўлиб, ҳар бир таълимни бошқариш органи ва унинг ҳар бир бўлинмаси олдига мақсадлар аниқ қўйилишини кўзда туттади. Бунда мақсад ҳақиқатан ҳам эришиш мумкин бўлган ва иложи борича аниқ-равшан белгиланган бўлиши керакки, бу иш ақлга мувофиқ бўлишини таъминлайди, ходимлар саъй-ҳаракатини унинг ижросига сафарбар этади.

Аниқ мақсадга йўналтирилганлик тамойили қўйилган мақсадларгина эмас, балки ана шу мақсадларнинг зарур ресурслар билан нисбати даражасини аниқлашни ҳам назарда туттади. Бунда мақсадларни уларга эришиш учун зарур бўлган асосий ресурслар билан боғлашни таъминлашгина эмас, балки диққат-эътиборни мақсадларга эришишга ҳалақит бераётган энг заиф бўғинга қаратиш ҳам керак бўлади.

Таълимни режали бошқариш тамойили ҳам дастурий-мақсадли бошқариш билан боғлиқ бўлиб, ҳаракат дастурини тузиш ва уни амалга оширишни кўзда туттади. Режалилик иш шароитини нормаллаштириш ва уни ижрочилар ўртасида тақсимлашда ижрочилар хатти-ҳаракатларини мувофиқлаштириш ва уларга йўл-йўриқ беришда, шунингдек ҳар бир ишнинг ва умуман дастурнинг бажарилишини ҳисобга олиш ва назорат қилишни ташкил этишда намоён бўлади. Ушбу тамойилнинг амалда бажарилиши бутун бошқарув тизими режа асосида ташкил этилишига олиб келади.

Билимдонлик тамойили менежернинг бошқарув объектини билишини, ҳеч бўлмаганда, қарорлар қабул қилишда мутахассисларнинг фойдали маслаҳатларини қабул қилишга қодирлигини аңлатади. Билимдонлик тамойили меҳнатнинг функциялар бўйича горизонтал тақсимланиши билан

боғлиқ.

Бошқарувнинг ҳар қандай тизимида ҳар қандай даражада мавжуд бўлиши керак бўлган интизом бошқарувнинг ажралмас тамойили ҳисобланади. Интизом раҳбар кўрсатмаларининг, лавозим вазифаларининг, йўриқномаларнинг, буйруқларнинг ва бошқа директив ҳужжатларнинг шубҳасиз бажарилишини кўзда тутди. Интизом даражаси кўп жиҳатдан бошқарув маданиятини белгилайди.

Таълимга татбиқан бу тамойилнинг роли жуда катта, чунки тармоқнинг хусусияти ижро интизоми даражасигагина эмас, балки молиявий интизомга ҳамда вазирдан тортиб ўқитувчигача бўлган барча ходимларнинг ички интизомига оширилган талаблар қўйилишини тақозо этади. Шу билан бирга, интизом ходимларнинг ташаббусини бўғиб қўймаслиги ва ишга ижодий муносабатда бўлиш учун имконият қолдириши керак.

Рағбатлантириш тамойили, энг аввало, моддий ва маънавий рағбатлардан фойдаланиш асосида меҳнат фаолиятини мотивациялашни кўзда тутди. Моддий рағбатлантириш ходимларнинг меҳнат натижаларидан шахсий иқтисодий манфаатдорлигига, маънавий рағбатлантириш эса — асосан ходимларга психологик таъсир кўрсатишга таянади. Ходимларнинг турли маънавий эҳтиёжлари, яъни мансублик, тааллуқлилик ва муваффақиятга бўлган эҳтиёжлари ундовчи сабаблар бўлиши мумкин.

Бинобарин, рағбатлантириш тамойили мазмунини, кўпинча амалиётда бўлганидек, фақат иш ҳақига боғлаб қўйиш нотўғри. Рағбатлантириш, шунингдек, маънавий рағбат ва сабаблардан фойдаланишни, ходимларга адолатли муносабатда бўлишни ҳам кўзда тутди.

Иерархиклик (кўп поғоналилик) тамойили бошқарув меҳнатининг вертикал тақсимланишини, яъни, бошқарув даражаларининг бўлинишини ҳамда бошқарув қуйи даражаларининг юқори даражаларга бўйсунлигини кўзда тутди. Бошқарувнинг ташкилий тузилмаларини шакллантиришда, бошқарув аппаратини тузишда, кадрларни жой-жойига қўйишда ушбу принцип ҳисобга олинади.

Бошқарувнинг барча тамойиллари бир-бири билан узвий боғланган ва бири иккинчисини тақозо қилади. Масалан, режасиз, билимдон бўлмасдан, интизомсиз ва иерархикликсиз ташкилотнинг аниқ мақсадга йўналтирилган фаолиятини таъминлаб бўлмаганидек, бошқарувнинг бошқа (аниқ мақсадга йўналтирилганлик, режалилик, билимдонлик, рағбатлантириш, интизом) тамойилларини инкор этган ҳолда бошқарув тизимининг аниқ фаолият юритишига эришиб бўлмайди.

Бошқарувнинг умумий тамойиллари билан бирга юқорида таъкидлаб ўтилганидек, маҳаллий хусусиятга эга бўлган ва фақат айрим бошқарув жараёнларини ҳамда бошқарув жиҳатларини тартибга соладиган хусусий тамойиллари мавжуд. Масалан, таълим муассасаларини бошқаришга татбиқан, одатда, бошқарув жараёнларининг узлуксизлиги ажратиб кўрсатилади.

Бошқарув қонуниятлари ва тамойиллари бошқариш функциялари

билан узвий боғлиқдир.

Таълимни бошқариш функциялари - бу улар бошқарадиган кичик тизим бошқарув объектига таъсир кўрсатишида ёрдам берадиган фаолият турларидир. Бошқарув функциялари умумий ва хусусий (махсус) функцияларга бўлинади. Умумий функциялар бошқарувнинг барча ижтимоий тизимларига хос функциялардир. Хусусий функциялар муайян хусусиятга эга.

Менежментга татбиқан стратегик режалаштириш, ташкил этиш, мотивациялаш, назорат каби умумий функциялар ажратиб кўрсатилади.

Стратегик режалаштириш ташкилотнинг ўз мақсадларига мақбул даражада эришиш учун қўлланиладиган ҳаракатлар йиғиндисидир.

Стратегик режалаштиришнинг моҳияти ташкилотнинг мақсадларига эришишга қаратилган ўзига хос стратегиясини ишлаб чиқишдан иборат. Менежментга татбиқан стратегия ташкилотнинг мақсадларига мақбул даражада эришишни таъминлайдиган ҳар томонлама мажмуини режалаштиришни билдиради.

Стратегик режалаштириш бошқарув фаолиятининг тўртта асосий турини: ресурсларни тақсимлаш; ташқи муҳитга мослашиш; ички мувофиқлаштириш; олдиндан кўра биладиган уюшган стратегияни кўзда тутади.

Кишилар хатти-ҳаракатида эҳтиёжлар ва манфаатлар муҳим роль ўйнайди. Эҳтиёж - бу инсоннинг бирон-бир камчиликни физиологик ва психологик ҳис қилиши, тақдирлаш эса инсон ўзи учун қадрли деб ҳисоблаган барча нарсани ҳис қилиши демакдир. Англаб етилган эҳтиёжлар ҳаракатга ундайди. Одамларнинг фаолияти билан эришиладиган эҳтиёжларнинг йиғиндиси бошқарув методларининг иқтисодий, ташкилий-бошқарув ва ижтимоий-психологик сингари мотивацион йўналишларини белгилаб беради.

Бошқарувнинг иқтисодий методлари моддий мотивацияни, яъни муайян кўрсаткичлар ёки топшириқларни бажаришга ва, улар бажарилгач, иш натижалари учун иқтисодий тақдирлашга йўналтиришни тақозо этади. Шундай қилиб, бошқарувнинг иқтисодий методларидан фойдаланиш иш режасини шакллантириш ва унинг амалга оширилишини назорат қилиш билан, шунингдек меҳнатни моддий рағбатлантириш, яъни муайян миқдор ва сифатдаги меҳнат учун тақдирлашни ҳамда миқдори мувофиқ келмаганлиги ва тегишли сифатга эга бўлмаганлиги учун жазо чораси қўлланилишини кўзда тутувчи иш ҳақининг оқилона тизими билан боғлиқдир.

Бошқарувнинг ташкилий-бошқарув методлари қонунга, ҳуқуқ-тартиботга, лавозими бўйича ўзидан юқорироқ бўлган ходимга бўйсунушга, яъни ҳокимият мотивациясига асосланади. Бошқарувда бу мотивация ғоят муҳим роль ўйнайди. У давлат даражасида қабул қилинган қонунлар ва меъёрий ҳужжатларга шубҳасиз риоя қилинишинигина эмас, бошқарув ходимлари ва улар қўл остидагиларнинг бошқарув ходимининг кўрсатмаси унинг қўл остидагилар томонидан ижро этилиши мажбурий қилиб қўядиган

ҳуқуқ ва мажбуриятлари аниқ белгилаб қўйилишини ҳам тақозо этади. Бошқарув ходимининг қўл остидаги ходимларнинг ушбу муносабатларга риоя этмасликлари жазо чоралари (танбех, ҳайфсан, ишдан бўшатиш ва ҳ. к.) қўлланишига олиб келади.

Ҳокимият мотивацияси ташкил этиш ва ўзаро муносабатлар учун зарур шарт-шароитларни яратади. Ташкилий-бошқарув методларининг ўзи эса уни мақбул ташкил этиш асосида ҳар қандай даражадаги бошқарув тизимининг самарали фаолият кўрсатишини таъминлашга қаратилган.

Ушбу методлар ташкилий режалаштириш, ташкилий меъёрлаш, йўл-йўриқ бериш, бошқариш ва назорат сингари масалаларни ўз ичига олади.

Макродаражадаги ташкилий-бошқарув методларига бошқарув объектларининг ҳуқуқ ва мажбуриятларини тартибга соладиган ва таълим муассасалари фаолият кўрсатиши учун турли шарт-шароитлар яратадиган қонун ҳужжатларини киритиш мумкин.

Амалиётнинг кўрсатишича, фақат моддий ва ҳокимият мотивацияларининг қўлланилиши ташкилотнинг мақсадларига эришишда ходимлар ва ҳар бир ходимнинг ижодий фаоллигини тўлиқ сафарбар этиш имконини бермайди.

Бошқарувнинг максимал самарадорлигига эришиш учун бошқарувнинг ижтимоий-психологик методларига таянадиган маънавий мотивациялар зарур. Ушбу методлар ёрдамида ходимлар онгига, одамларнинг ижтимоий, ахлоқий ва бошқа манфаатларига кўпроқ таъсир кўрсатилади ва меҳнат фаолияти маънавий рағбатлантирилади. Маънавий мотивация жуда мураккаблиги ва нозиклиги билан фарқ қилади. Унинг пировард самарасини аниқлаш қийин бўлсада, натижалари салмоқлидир.

Математик моделлаштириш, эксперт баҳолаш методи, ақлий ҳужум методи, ўйинлар назарияси ва бошқалар бошқарув қарорларини мақбуллаштиришнинг кенг тарқалган методлари ҳисобланади.

Математик моделлаштириш бошқарув қарорини осонгина шакллантириш мумкин бўлган кенг ишлатиладиган рақамли ахборот асосида қабул қилинган ҳолларда қўлланилади. Математик моделлардан кенг қўламда фойдаланиш муаммони миқдорий тавсифлаш ва уни ҳал этишнинг мақбул вариантини топиш имконини беради.

Қуйидагилар бошқарув қарорини математик методлар ёрдамида мақбуллаштиришнинг асосий босқичлари ҳисобланади:

1. Вазифанинг қўйилиши.
2. Бир маънода, масалан, муайян сон билан ифодаланиши ҳамда қўйилган мақсад ечими натижаларининг мувофиқлик даражасини акс эттирадиган самарали мезонни танлаш.
3. Самарадорлик мезони катталигига таъсир кўрсатувчи ўзгарувчан миқдорлар(омиллар)ни таҳлил қилиш ва ўлчаш.
4. Математик моделни тузиш.
5. Моделнинг математик ечимини топиш.
6. Моделни ва унинг ёрдамида олинган ечимни мантиқий ва экс-

периментал текшириш.

7. Олинган натижаларни амалиётга қўллашга доир тавсияларни ишлаб чиқиш.

Эксперт баҳолаш методлари вазифа тўлиқ ёки қисман шакланмайдиган ва математик усуллар ёрдамида ечилиши мумкин бўлмаган ҳолларда қўлланилади.

Бошқарув ҳаракатлари ўз мазмуни ва натижаларига кўра бир-биридан фарқ қилади. Бошқарув функциялари ҳам шундан келиб чиққан ҳолда фарқланади.

Биргина функциянинг ўзини турли шароитда амалга оширишда бошқарув вазифалари турлича бўлади. Масалан, таълим муассасаси ўқитувчи кадрлар билан тўлиқ бутланган ҳолатда машғулотлар жадвалини режалаштириш - бир масала, ўқитувчилар анча етишмаган ҳолатда шу ишни бажариш эса мазмунига кўра мураккаброқ масала.

Муайян таълим муассасасини бошқаришда қандай функциялар амалга оширилиши керак? Ушбу саволга бир хил маънода жавоб бериб бўлмайди. Бу - таълим муассасаси ўз олдига қўйган таълим вазифаларига ҳам, унинг ривожланишга йўналганлигига ҳам, у ишлайдиган шарт-шароитга ҳамда бошқарувга ёндашувга ҳам боғлиқдир.

Бошқарув тизими томонидан амалга оширилиши лозим бўлган функцияларнинг барча таълим муассасалари учун бир хилда рўйхати мавжуд эмас. Масалан, болалар боғчаси билан таълим муассасаси бирлаштирилган таълим мажмуа-муассасасини бошқариш таълим муассасаси ўз ҳолича фаолият кўрсатадиган ҳолатга нисбатан қўшимча функцияларнинг бажарилишини тақозо қилади. Таълимни индивидуаллаштириш, таълим жараёнининг интеграциялашувини ва вариативлигини таъминлаш вазифалари қўйиладиган таълим муассасасини бошқариш бундай вазифалар қўйилмайдиган таълим муассасасидагига нисбатан кенг кўламдаги функцияларни бажаришни талаб қилади. Агар таълим муассасаси бирон-бир тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланадиган бўлса, бу унда тегишли бошқарув функциялари амалга оширилиши лозимлигини англатади.

Функциялар таркибига бошқариладиган объектнинг ўзига хос хусусиятларидан ташқари, бошқарувга ёндашув ҳам жиддий таъсир кўрсатади. Бошқарув фикри эволюциясини кўриб чиқар эканмиз, биз бошқарув жараёнида ишлар қандай амалга оширилиши кераклиги турли ёндашувларда турлича тушунилишини кўрдик. «Зўравонлик ва тилёғламачилик» методига йўналтирилган ёндашувда ташкилотнинг норасмий тузилмаси бошқарувчиларнинг диққат-эътиборидан четда бўлади ва унга нисбатан бошқарув функциялари ишга солинмайди. Шахсга йўналтирилган ёндашувларда ташкилот аъзоларининг қониқиш ҳосил қилиши, жамоадаги ижтимоий-психологик муҳит, ундаги жорий этилаётган кадриятлар, аксинча, таҳлил ва тартибга солиш предметига айланади.

Аммо, юқорида таъкидлаб ўтилганидек, бошқарувга энг яхши ягона ёндашув мавжуд эмас. Айрим ҳолларда бир турдаги ёндашув самарали бўлса,

бошқа ҳолларда - бошқа турдаги ёндашув самарали бўлади. Бу амалга ошириладиган бошқарув функциялари таркиби ҳам вазиятга монанд бўлиши кераклигини билдиради.

Ушбу функциялар таркиби таълим муассасасининг ривожланишга йўналганлик даражасига ҳам боғлиқ бўлади. Таълим муассасаси маъмурияти ҳал қилишга интиладиган асосий вазифа унинг барқарор фаолият юритишини кўллаб-қувватлашдан иборат бўлса, инновацион жараёнларни бошқариш функциялари ё умуман бажарилмайди, ёхуд жуда оз ҳажмда бажарилади. Инновацион таълим муассасаларида эса, аксинча, янгиликларни излаш ва ўзлаштириш жараёнларини бошқариш функцияларини бажаришга сарфланадиган вақтни ўқув-тарбия жараёнини бошқариш функцияларини бажаришга сарфланадиган вақт билан таққослаш мумкин.

Бошқарув функцияларини амалга ошириш учун бошқарув тизимида зарур ишлар бажарилиши керак. Ана шу ишлардан бири параллел равишда ва муайян вақтгача бир-бирига боғлиқ бўлмаган ҳолда бажарилса, бошқалари - муайян изчилликда бажарилади. Бошқарув вазифаларини ҳал қилишда параллел равишда ва изчил бажариладиган ҳаракатларнинг ушбу йиғиндиси бошқарув жараёнини ҳосил қилади.

Бошқарув вазифалари ахборот билан ишлаш орқали амалга оширилади, шу боис бошқарув жараёни қатор ҳолларда ахборотни тўплаш, сақлаш, ишлаш ва узатиш жараёни сифатида белгиланади. Аммо бунда асосийси - айнан бошқарувнинг ўзига хос мазмунини ташкил этувчи нарса очиқ берилмайди. Телевизон кўрсатувларни тайёрлаш ва трансляция қилишда ҳам ахборот тўпланади, сақланади, ишланади ва узатилади, бироқ бу бошқарув жараёни ҳисобланмайди.

Бошқа ҳолларда бошқарув жараёни қарорларни ишлаб чиқиш жараёни сифатида тушунилади. Бу тўғри бўлса-да, етарли эмас. Ҳар бир инсон ўз ҳаётида кўплаб қарорлар қабул қилади, бироқ бу бошқарув қарорлари эмас. Бошқарув - бу шунчаки қарорларни ишлаб чиқиш эмас, балки кўплаб одамлар биргаликда унумли ишлаши учун зарур ва етарли бўлган шарт-шароитни таъминлашга қаратилган чора-тадбирларни кўришдир.

Шу боис биз бошқарувни бундан буён бошқарув субъекти томонидан амалга ошириладиган узлуксиз, изчиллик фаолият сифатида тушунамиз. Бунинг натижасида бошқариладиган объект қиёфаси ва мазмуни шаклланади ҳамда ўзгаради, биргаликдаги фаолият мақсадлари аниқланади, уларга эришиш усуллари белгиланади, унинг иштирокчилари ўртасидаги иш тақсимланади ва уларнинг саъй-ҳаракатлари интеграциялаштирилади.

Бошқарув жараёни туркумлилик хусусиятига эга. У амалий ҳаракатларга эҳтиёжни, мақсадларни қўйишни аниқлашдан бошланиб, уларга эришиш ва бундан воз кечиш билан тугайди. Бошқарув туркуми ичида турли хатти-ҳаракатлар ажратилиши мумкин.

Ушбу ўринда бошқарув туркуми режалаштириш, ташкил этиш, раҳбарлик ва назорат қилиш сингари тўрт асосий бошқарув ишининг ёпиқ изчиллиги сифатида тушунилади.

Режалаштириш - бу фаолият кўринишларидан бири иш бўлиб, уни бажариш натижасида келгусида қандай натижаларга эришилиши (мақсадлар кўйилиши) кўзда тутилаётганлиги, бунинг учун қандай ҳаракатлар қандай изчилликда ва қайси муддатларда бажарилиши кераклиги, яъни нима, қаерда ва қай йўсинда амалга оширилиши лозимлиги белгиланади. Келгуси фаолиятни режалаштириш уларга эришиш учун зарур бўлган ишнинг мақсади, таркиби, тузилмаси ва бажариш муддатларини белгилаш демакдир.

Аммо фақат режанинг ўзи етарли эмас. Одамлар биргаликда самарали ишлаши учун ким ва қандай ишларни бажариши (функционал мажбуриятлари, ҳуқуқлари, жавобгарлиги), бунда ким билан ва қай йўсинда ўзаро муносабатда бўлиши лозимлигини белгилаш (таксимлаш) керак.

Бундай вазифалар ҳал этиладиган иш ташкил қилиш деб аталади.

Режалаштириш ва ташкил қилиш ишини бажариш туфайли таълим муассасаси жамоаси аъзоларининг куч-ғайратини самарали бирлаштириш учун зарур, аммо етарли бўлмаган шарт-шароит яратилади. Амалиётдан шу нарса маълумки, одамлар реал бажараётган ишлар уларга кўйилаётган расмий талабларга ҳар доим ҳам мос келавермайди. Ижтимоий ташкилотларнинг ўзига хос хусусияти шундаки, уларга кирувчи одамлар ўз сабабларига эга бўлган ҳолда, ўз олдиларига ўзлари мақсад кўйишга қодирдирлар. Улар ниманидир қилишни хоҳлашлари ва хоҳламасликлари ва шунга қараб ишлашлари мумкин. Одамлар ташкилотга келгач, у ўзларининг манфаатларини амалга ошириш имконини беришини хоҳлашади. Бу ҳол юз бермаса, улар ё ташкилотдан кетадилар ёки салоҳиятлари ва иқтидорларини ишга тўлиқ сафарбар этмайдилар.

Биргаликдаги иш самарали бўлиши учун, биринчидан, ижрочилар улардан қандай натижалар ва қачон кутилаётганлигини яхши тушунишлари; иккинчидан, улар бунга эришишдан манфаатдор бўлишлари; учинчидан, улар ўз ишларидан қониқиш ҳосил қилишлари; тўртинчидан, жамоадаги ижтимоий-психологик муҳит унумли ишлаш учун қулай бўлиши зарур.

Биргаликдаги фаолият яхши режалаштирилган ва уюштирилган бўлса, ижрочилар бу жараёнга тузатиш киритишни талаб қиладиган қандайдир ички ва ташқи шарт-шароит ўзгармагунга қадар нимани, қаерда ва қай йўсинда бажаришларини билишгандагина у муваффақиятли кечади. Бу ўзгаришлар режалаштирилган ҳаракатларни амалга ошириш учун хавф туқдириши ёки, аксинча, қандайдир янги имкониятларни очиши мумкин. Бошқарув юз бераётган ўзгаришларга ўз вақтида муносабат билдириши, бунинг учун эса бу ҳақда ахборотга эга бўлиши лозим. Бундай ахборотни олиш ва ишнинг боришига тузатиш киритиш зарурлигини аниқлаш учун назорат қилиш деб аталадиган махсус бошқарув ҳаракатини амалга ошириш зарур.

Бошқарув назорат туфайли ўзи усиз фаолият юритмайдиган энг муҳим таркибий қисм - қайта алоқага эга бўлади. Назорат бошқарувнинг «кўзини равшан» ва ўзгаришларга нисбатан таъсирчан қиладди. Ушбу ўзгаришларга муносабат эса режалаштириш, ташкил этиш ва раҳбарлик қилиш орқали амалга оширилади. Натижада бошқарув давраси ёпиқ ҳолга келади.

Режалаштириш, ташкил этиш, раҳбарлик қилиш ва назорат қилиш мураккаб тузилмага эга бўлиб, ўзи ҳам кўплаб бошқа ишлардан ташкил топади. Масалан, у режалаштириш, вазиятни таҳлил этиш, прогнозлаш, мақсад қўйиш, самарадорликни баҳолаш, иш режасининг бирон-бир вариантини танлаш ҳақида қарор қабул қилиш кабиларни ўз ичига олиши мумкин. Раҳбарлик қилиш қўл остидаги ходимларга топшириқлар бериш, жамоа аҳволини таҳлил қилиш, қўл остидаги ходимларнинг ишини баҳолаш, тақдирлаш ва жазолаш ҳақида қарорлар қабул қилиш, ходимларни хабардор қилиш, низоли вазиятларни ҳал қилишни ва ҳ.к. кўзда тутади.

Таълим муассасасини бошқаришда битта эмас, балки кўплаб бошқарув туркумлари амалга оширилади. Бу туркумлар иерархик тузилмага эга-хусусий туркумлар нисбатан умумийлари таркибига киради. Масалан, таълим муассасасида ўқув-тарбия жараёнини бошқаришнинг умумий туркумида бошланғич ва умумий ўрта таълимни режалаштириш, ташкил этиш, унга раҳбарлик ва уни назорат этиш туркумлари ажратиб кўрсатилади. Бу туркумлар ҳам, ўз навбатида, мураккаб тузилмага эга. Масалан, бошланғич таълимни бошқариш туркуми ичида ва айрим синфлар, предметларни ўрганишни режалаштириш, ташкил этиш, раҳбарлик қилиш, назорат қилиш туркумлари ажратилади.

Назорат саволлар

1. Мактабгача таълим муассасасининг ишига инновацияларнинг жорий этиш йўллари?
2. Мактабгача таълим-тарбия тизимини такомиллаштириш ва ислоҳ этишнинг энг муҳим шартлари қандай?
3. Шахсга йўналтирилган ёндашув?
4. Ўқув-тарбия жараёнини бошқариш функциялари ҳақида маълумот беринг?

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1998 йил 5 январдаги 5-сонли Қарори. «Узлуксиз таълим тизими учун давлат таълим стандартларини ишлаб чиқиш ва жорий этиш тўғрисида».
2. Толипов Ў., Усмонбоева М. Педагогик технологияларнинг тадбиқий асослари – Т.: 2006.
3. Ишмухамедов Р., Абдуқодиров А., Пардаев А. Тарбияда инновацион технологиялар (таълим муассасалари педагог-ўқитувчилари учун амалий тавсиялар). – Т.: “Истеъдод” жамғармаси, 2009. – 160 б.
4. Хуторской А.В. Дидактическая эвристика. – М.: 2003.

4-Мавзу: Мактабгача таълимда педагогик жараёнларни лойихалаштириш.

Режа:

1. Мактабгача таълимда педагогик жараёнларни ташкил этилишига, мазмунига, услубиётига, технологиясига янгиликлар киритиш.

2. Ҳозирги вақтда болалар боғчасига болалар билан илғор инновацион технологиялар ва янги дастурлар асосида ишлай оладиган педагог кадрларни тайёрлаш.

3. Мактабгача таълим муассасасида инновацион технологиялардан фойдаланишнинг зарурий шартлари педагогнинг салоҳияти ва ҳаракатлари, унинг янгиликни сезиши, очқлиги ва фасилитацияси бўлади.

Таянч тушунчалар: таълим, стандарт, кафолат, стратегия, ДТС, таълимни режалаштириш, лойихалаш, янги усул, рақобат, мутахассис, шахс, эҳтиёж, структура, сифат.

Ривожланган мамлакатларда олий таълимнинг мақсади барча даражадаги малакали ходимларни тайёрлаш орқали рақобатбардош маҳсулот тайёрлаш ва хизматлар кўрсатишни йулга қуйишдир.

Рақобатбардошли мутахассисларсиз рақобатга чидамли иқтисодни бўлиши мумкин эмас.

Ўзбекистонда бу муаммони ечишнинг асоси кадрлар тайёрлашнинг моделидир.

У ўзининг қуйидаги асосий қисмларига эга:

1. Шахс - кадрлар тайёрлашнинг асосий субъекти ва объекти, хизматларининг истеъмолчиси ва ишлаб чиқарувчисиз.

2. Давлат ва жамият - кадрлар тайёрлаш ва талаб қилишнинг кафолати. (назорат қилади, тартибга солади, мувофиқлаштиради).

3. Узлуксиз таълим - малакали ва рақобатбардошли кадрлар тайёрлашнинг асоси. (барча узлуксиз таълим турлари, ДТС, структура ва фаолият мухитини ўз ичига олади),

4. Фан - юқори малакали мутахассисларни ишлаб чиқарувчи ва истеъмолчиси, педагогик ва информацион технологияларини яратувчиси.

5. Ишлаб чиқариш - асосий буюртмачи, эҳтиёжни аниқловчи. (Тайёргарлик даражасига ва сифатига талаб қуювчи, кадрлар тайёрлаш системасини моддий-техника таъминоти ва молиялаштиришнинг аъзоси).

Узлуксиз таълим ривожининг асосий принциплари:

1. Бирламчилиги. Ривожининг бирламчилиги, устунлиги.

2. Таълимни демократлаштириш. ОТМнинг мустақиллигини кенгайтириш.

3. Инсонпарварлиги. Инсон қобилиятини кенгайтириш, таълимга бўлган эҳтиёжни фондириш, шахс, жамият ва мухитни умумийлашиши.

4. Маънавийлашуви. Эстетик бой дунёқараш, юқори маънавият,

маданият ва ижодий тафаккурни шаллантириш.

5. Миллийлик. Таълим миллийлик йўналиши. Миллий анъаналар ва одатлар, тарих, маданиятимиз билан бу қаторда бошқа халқлар тарихига ва маданиятига ҳурмат.

6. Таълим ва тарбиянинг боғлиқлиги.

7. Иқтидорли ва истедодли ёшларни аниқлаш. Билим олишга, ривожланишга шароит яратиш.

Узлуксиз таълим муҳим элементи ДТС (давлат таълим стандарти). У кўп ўлчовчи конструкция бўлиб, мутахассис ва йўналишнинг умумий тавсифларини акс эттиради, тайёргарлик даражасига талабаларни аниқлайди, таълим дастурини мазмунини белгилайди, уни амалга оширишни, ходимлар тайёрлаш сифатини назорат қилади, талабларни шакллантиради.

ДТС яратишнинг асосий принциплари:

1. Инсонпарварлик ва маънавиятлилик.
2. Асосийлик (фундаменталлик).
3. Умумтаълим ва касб-малака таълими.
4. Узлуксиз ва анъанавийлик.
5. Олдинда бўлиш.
6. Ўзгармаслик (мобильность). Дастурнинг ўзгармаслиги.
7. Талабаларнинг академик мобиллиги.
8. Ўз-ўзини тайёрлаш (самообразование).
9. Таълимни кенгайтириш имкониятларини мавжудлиги.
10. Кўп даражали сифат назорати.

Назорат 3 босқичда амалга оширилади:

I даража. Тест маркази (Ўз.Р.В.М.) томонидан:

а) ОТМ аттестацияси, ходимлар ва раҳбарларнинг, илмий-педагогик кадрларни аттестация қилиш. Аккредитация қилиш (мутахассислар ва йўналишлар буйича);

б) кадрлар тайерлаш сифатини, ўқув-тарбия жараёнини эксперт баҳолаш.

II даража. Вазирлик томонидан:

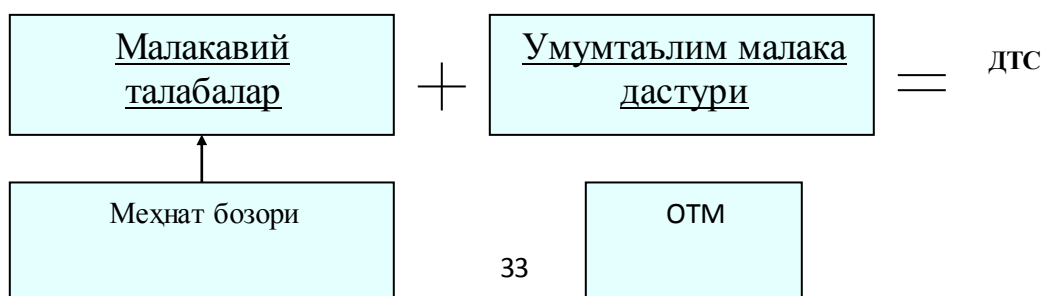
а) ДТС да кўзда тўтилган тайёргарлик даражасини ва махмунини таъминлаш;

б) кадрлар тайёрлашсифатини.

III даража. ОТМ томондан.

а) талабалар билимини рейтинг-назорат қилиш;

б) давлат аттестация комиссияси томонидан назорат (битирув иши мутахассисни).

Давлат кадрлар тайёрлаш мазмуни ва даражасига талабларни шакллантиради. Таълим-малака дастурида (бакалаврият) қуйидаги компонентлар мавжуд.

1. Гуманитар ва ижтимоий-иқтисодий фанлар блоки.

Милий мустакиллик идеологияси, демократия, илмий дунёкараш, юқори маънавият ва маданият, демократик, ҳуқуқий ва иқтисодий фикрлашни шакллантиради.

2. Математик ва табиий фанлар блоки.

Математик билимлар ва моделлаштириш, информация технологиялар тўғрисидаги тушунчани шакллантиради, табиий фанлар фундаментал бирлиги тўғрисида тушунчани, замонавий табиатшунослик концепцияси, табиатшуносликдаги янгиликлар ва келажакдаги ўзгаришлар, табиатдан рационал фойдаланиш ва инсон фаолияти тўғрисида тушунчани шакллантириш.

3. Умумқасбий фанлар блоки.

- умумқасб буйича чуқур билимларни шакллантириш;
- таълим йўналиши буйича махсус фанларни урганиш учун асос яратади;
- қасб фаолияти билими ва қобилиятини юзага келтиради.

1. Махсус фанлар блоки.

Таълим йўналиши бўйича билим ва малакани шакллантиради; аниқ мутахассислик бўйича кейинги таълимни танловини аниқлайди; фан-техника ютуқлари, таълим йўналишининг ривожини, келажакдаги ва муаммолари тўғрисида тушунча беради.

Сифат тўсатдан пайдо бўлиб қолмайди. Уни режалаштириш лозим. Сифат муассаса стратегиясида энг муҳим кўрсаткич бўлиши ва унга стратегик режалаштириш жараёнига мувофиқ мунтазам эришилиши даркор. Стратегик режалаштириш - таълим сифатини бошқариш тизимидаги энг асосий кўрсаткичлардан биридир.

Таълим сифатини режалаштириш таълим муассасаси фаолиятининг узок муддатли йўналишини ишлаб чиқиш билан чамбарчас боғлиқ. Қудратли стратегик нуқтаи назар - ҳар қандай муассаса муваффақиятининг энг асосий омилларидан биридир.

Таълимдаги стратегик режалаштириш жараёни фанда, ишлаб чиқаришда ва умуман жамиятда рўй бераётган воқеа-ҳодисаларни кўзгудагидек акс эттиради. Унда асосий вазифалар ва мақсадларни аниқлаш, кучли ва заиф томонларни, имкониятларни ва таҳдид солувчи хавф-хатарларни таҳлил қилиш учун фойдаланиладиган омиллар таълим соҳасига ҳам жорий қилинади.

Стратегик режалаштириш узок муддатли устувор жиҳатларни шакллантиришга имкон беради ва оқилона ўзгаришларга кўмаклашади. Муассаса стратегияга эга бўлмай туриб, янги имкониятлардан жуда яхши фойдаланиш учун мақбул вазиятда эканлигига ишонч ҳосил қила олмайди. Стратегик режалаштиришнинг етакчи мақсадлари таълим муассасасини

ривожлантиришнинг муайян вақт оралиғига мўлжалланган умумий дастурини ишлаб чиқиш билангина эмас, балки ушбу таълим муассасаси кўрсатадиган таълим хизматларининг энг муҳим йўналишларини, шунингдек, бу йўналишларнинг истеъмолчилар эҳтиёжларига нечоқли мослигини тушуниб олиш ва уларни қайта кўриб чиқиш билан ҳам белгиланади.

Стратегик режалаштиришда одатда, муҳим муаммоларнинг маълум бир мажмуини ишлаб чиқишга алоҳида аҳамият берилади. Уларнинг рўйхати куйидагича бўлиши мумкин:

Гарчанд назариядан амалиёт сари ишлаш оқилона йўл бўлсада, стратегик режалаштиришга киришаётиб риоя қилиш лозим бўлган хатти-ҳаракатлар мажбурий изчиллиги мавжуд эмас. Бироқ келажакни режалаштиришда тизимли ёндашиш ниҳоятда муҳим. Стратегия истеъмолчиларнинг турли гуруҳлари эҳтиёжларига таяниши лозим. Шундан келиб чиққан ҳолда бош мақсадни белгилаб берадиган ҳамда умуман нуқтаи назарни кенгайтирадиган сиёсат ва режани тузиш зарур.

Стратегик режалаштиришда ҳаракатларнинг муайян изчиллиги бўлиши мумкин.

Таълим муассасасининг бош мақсади унинг йўналишини, бошқалардан фарқини белгилаб беради. Бош мақсаднинг ушбу таълим муассасасининг барча имкониятларидан максимал равишда фойдаланишга имкон берадиган зарур ҳаракатларга ўтишини таъминлаш жуда муҳим. Улар ўз соҳасининг пешқадамларидан бўлишни мақсад қилиб қўйганликларини, одатда, истар-истамас ошқора эълон қиладилар. Улар, бу ҳолда, мағлубиятга учраш эҳтимолидан чўчийдилар. Сиз асосий мақсадни аниқлар экансиз, узоқ муддатга мўлжалланган, аниқ ифодаланган сифат стратегиясига таянсангиз, бу ҳол, албатта, акс этиши лозим. ТМ бош вазифаларининг асосий қоидаларини белгилашда куйидагиларни эътиборга олиш зарур:

- ёдда осон сақланиши;
- осон оммалашиши;
- ташкилотнинг нима билан шуғулланиши аниқ белгиланиши
- сифатни оширишга қўшилган ҳисса даражаси;
- ташкилотнинг узоқ муддатли мақсадлари тўғрисида низом бўлиши;
- истеъмолчига йўналтирилган бўлиши;
- мослашувчан бўлиши шарт.

Таълим муассасаси қадриятларни ўзи аниқлаб олиши зарур, аммо улар куйида тавсия қилинадиганлардан аксариятини ўз ичига олиши мумкин:

- таълим олувчилар (ўқувчи, талаба)ни биринчи ўринга қўямиз;
- касбий ҳалолликни юқори даражада тутган ҳолда ишлаймиз;
- ягона жамоа бўлиб ишлаймиз;
- доимий яхшиланишга (тараққиётга) интиламиз;
- барчага тенг имкониятлар яратиш устида ишлаймиз;
- таълим хизматларининг энг юқори сифатини таъминлаймиз.

Нуқтаи назар, вазифа ва кадриятлар аниқлангач, уларни эришиш мумкин бўлган мақсадлар билан боғлаш керак. Улар ўлчанадиган бўлиши жуда муҳим, яъни уларнинг ютуқлари натижасини мунтазам равишда баҳолаб туриш мумкин бўлиши лозим. Шундай қилиб, мақсадлар ҳақиқий ва эриша оладиган бўлиши керак.

Эҳтимол тутилган ижобий ва салбий омилларни, истиқбол йўналишлари ва омадсизликларни таҳлил қилиш стратегик режалаштиришнинг зарурий босқичи ҳисобланади. У таълим муассасасининг имкониятларини аниқлашнинг самарали воситаси бўлиб хизмат қилади.

Унда иккита таркибий қисмни, яъни, объекти таълим муассасасининг ўз фаолияти бўлган ички таҳлилни ва унинг фаолиятидаги ташқи вазиятлар таҳлилинини ажратиб кўрсатиш мумкин. Кучли ва заиф томонларнинг нисбатини, моҳиятан, таълим муассасаси самарадорлигининг ички аудити дейиш мумкин. Имкониятлар ва эҳтимол тutilадиган хавф-хатарлар жиҳати эса ТМ иш олиб борадиган шароитдаги ташқи вазиятларга тегишлидир.

Бу таҳлилнинг мақсади - афзалликни кучайтириб, нуқсонларни мумкин қадар камайтириш, хавф-хатарни сусайтириб, янги имкониятларни яратишдан иборат. Агар таҳлилни ҳам истеъмолчиларнинг талабларига, ҳам ТМнинг талаб бозорида рақобатлашиш имкониятларига қаратсак, таҳлилнинг самарадорлигини ошириш мумкин бўлади. Булар узок муддатли корпоратив стратегияни яратишда икки асосий соҳа ҳисобланади. ТМ стратегияси ТМнинг рақобатбардошлилигини ошириб, истеъмолчиларни ўзига жалб этишини максимал даражада кучайтирадиган тарзда ишлаб чиқиши лозим.

Агар бу миссия ва кадриятларни ўрганиш билан қўшилса, у ҳолда ушбу муассасанинг рақобатчиларидан фарқини белгилаб олиш мумкин бўлади. Муассасанинг фарқли хусусияти белгилаб олингач, унинг учун сифат тавсифномасини аниқлаш анча осон бўлади.

Эҳтимол тутилган ижобий ва салбий омилларни, истиқбол йўналишлари ва муваффақиятсизликларни таҳлил қилиш натижалари қуйидагича кўрсатилиши мумкин:

Ижобий омиллар:

- ўқувчиларнинг кўп миқдорда қабул қилиниши;
- ижодий бошқарув иши;
- имтиҳонларнинг ижобий натижалари;
- кучли мусиқа ва санъат кафедралари;
- ота-оналарнинг кучли кўмаги;
- ҳокимият органларининг қўллаб-қувватлаши.

Салбий омиллар:

- эски, хароб бино;
- ходимларнинг ёши (ўрта ва катта ёшдагиларнинг кўплиги);
- бюджетнинг озлиги;
- ускуна ва жиҳозлар камлиги.

Истиқболлари:

- яхши ерда жойлашган, ўзи каби юқори обрў-эътиборга эга бўлган

қўшни ТМ билан қўшилиш;

- предмет бўйича олимпиадаларда ва спортда обрў-эътибор қозониш;

- қўшилиш ва янги муассаса ҳосил бўлиши натижасида умумий юксалиш;

- таклиф қилинадиган таълим хизматлари сонини кўпайтириш учун ходимларнинг касбий савиясини ошириш имконияти;

- бирлашган муассаса қўшимча молиявий ресурсларни жалб қилиши мумкин.

Муваффақиятсизликлар:

- ўз қиёфасини, устунликларини ва обрў-эътиборини йўқотиш хавфи;

- вақтидан илгари нафақага чиқиб кетиши мумкин бўлган тажрибали ўқитувчиларни йўқотиш хавфи;

- бошқа ТМнинг муҳити устун бўлиб қолиши;

- баъзи бир ҳокимият вакилларининг қўллаб-қувватлашларидан маҳрум бўлиш эҳтимоли.

Муваффақиятнинг танқидий омиллари (МТО) — бу, агар таълим муассасаси истеъмолчилар талабларини қондиришга ва бош вазифани ҳал қилишга йўналтирилган бўлса, у эришиши лозим бўлган кўрсаткичлардир. Улар стратегиянинг навбатдаги босқичи бўлиб, ТМнинг асосий тавсифи йўналишини белгилаб беради.

Улар фаолият кўрсаткичлари (ФК) билан, жуда бўлмаса ҳам, ўхшаш. Фарқи шундаки, ФК, одатда, МТОдан келиб чиқади ва ТМнинг асосий вазифасига ёки истеъмолчилар талабига доим ҳам тўғридан-тўғри тааллуқли бўлавермайди.

МТО - ТМ ўзи учун белгилаб оладиган муҳим омиллардир. Муваффақиятнинг танқидий омиллари рўйхати ўлчовнинг ташқи кўрсаткичларини, масалан, истеъмолчининг қониққанлиги ёки микрорайон учун фойдани ҳам, ички, яъни кадрларнинг замон талабларига мувофиқ касбий тайёргарлиги ёки жамоа бўлиб муваффақиятли ишлашни ҳам ўз ичига олади. Бу омиллар сифатга умумий тарзда қаратилгани ҳолда корхона томонидан эришиладиган аниқ мақсадларни ўз ичига олиши керак.

Ички МТО қуйидагиларни ўз ичига олиши мумкин:

- қабул тизимининг барча учун очиклиги;

- ўқувчиларнинг талабларига мос ўқитиш методлари;

- иноқ жамоалар;

- имтиҳон баҳоларининг юқорилиги;

- ўқувчиларнинг шахсий, маданий ва ахлоқ бобида камол топиши;

- ўқув технологияларининг такомиллаштирилиши;

- янги тартиб-қоидаларни жорий қилиш ташаббусига жамоа ходимларининг кўпчилигини жалб қилиш;

- таълим савиясини ошириш ва таълим муассасаларига кирган ўқувчилар сони.

Ташқи МТОга қуйидагилар кириши мумкин:

- ТМга қабулни такомиллаштириш;
- истеъмолчи нуқтаи назаридан (сўровлар натижасига кўра) ишдан юқори даражада қониқиш;
- талабнинг ошиши;
- камчилик истеъмолчилар ёки номақбул гуруҳларга кўпроқ эътибор бериш ва уларнинг манфаатларини ҳисобга олиш;
- микроҳудуд эҳтиёжларига эътиборни кучайтириш;
- ишлаб чиқариш ва фан билан яқиндан ҳамкорлик қилиш.

Таълим сифатини бошқариш тизимининг навбатдаги таркибий қисми режани ишлаб чиқишдан иборат.

Баъзан муассасани ривожлантиришнинг умумий режаси деб аталувчи стратегик режада, муассаса бош мақсадга эришиш учун қўлламоқчи бўлган ўша чоралар батафсил аниқлаштирилади. У таълимнинг ўртача муддатини белгилайди, одатда бу уч йиллик даврдир. Ушбу режанинг мақсади - таълим муассасаларига йўналиш бериш. Бироқ бундай режа қатъий восита бўлиши мумкин эмас, у, агар шароит тақозо этса, ички ёки ташқи шарт-шароитларга мувофиқ ўзгариши мумкин ва лозим.

Таълим бозорида рақобат шароитида стратегик режани ишлаб чиқиш алоҳида аҳамият касб этади. ТМга фаолиятнинг умумий йўналиши етишмайди. Стратегик режа, муҳим муаммолар (бош мақсад, истеъмолчиларнинг талаблари, муваффақиятга элтувчи йўллар), ижобий ва салбий омиллар, истиқболлар ва омадсизликлар таҳлил қилингандан кейин, шунингдек, муваффақиятнинг танқидий омиллари аниқлангандан сўнг ҳал қилувчи масалалар доирасини белгилаб бериши лозим.

Режалаштиришнинг таълим муассасалари ўз хизмат соҳаларини ва ушбу хизматларга эҳтиёж сезган бозорларни аниқлагандан сўнг, фойдаланиши мумкин бўлган бир қанча стратегиялари мавжуд.

Стратегиянинг биринчи тури - қийматига кўра биринчилик стратегияси. У муассасадан ўз бозорида қийматига кўра энг арзон бўлишни талаб қилади.

Муассаса бунга технологиялардан экстенсив фойдаланиш, кўламини қисқартириш, харажатларни қатъий назорат қилиш ва ҳоказолар эвазига эришиши мумкин. Бу стратегиянинг афзаллиги шундан иборатки, ресурсларни истеъмолчи нуқтаи назаридан тушуниладиган сифат учун танқидий бўлган жиҳатларга йўналтиришга имкон беради. Бироқ арзончилик ўз-ўзидан муваффақиятни кафолатламайди.

Кўпчилик истеъмолчилар сифат учун ҳақ тўлашга рози. Сифатни паст нархлар қурбонига айлантириш мумкин эмас. Биринчи қарашда, бепул таълим соҳаларида бундай стратегия номувофиқдек туюлади. Аммо, харажатларни қатъий назорат қиладиган ёки таклиф этилаётган хизматлар кўламида тежамкорлик қиладиган ТМ, ўз ихтиёрича сарфлайдиган кўшимча маблағни бўшатиб олиши мумкин. Маблағларни самарали тақсимлаш натижалари шу ТМнинг рақобатбардошлигини ошириши мумкин.

Стратегиянинг иккинчи тури - табақалаштириш - таълим муассасаси ўз рақибларидан фарқли равишда, қайсидир белгиларига кўра, нодирлигини назарда тутди. Тижорат бозорида бу ҳол компанияга юқори нарх белгилашга имкон беради. Таълимда эса муассаса эришган ютуқ фақат кўшимча жалб қилинган ўқувчи ва талабалар бўлиши мумкин. Шунингдек, муассаса ўзининг ўхшаши йўқлиги, ноёблиги билан муқобил манбаларни ўзига жалб қилиши мумкин. Бу стратегияни танлаган муассаса учун сифат ҳаётий заруратдир, чунки нодирликка даъво қилган муассасалар синчиклаб текширилиши муқаррар.

Бозор стратегиясининг эҳтимол тутилган учинчи тури - фокуси стратегия. Бу диққат-эътиборни маълум бир географик манзил, истеъмолчилар гуруҳи ёки бозор сегментига қаратишни назарда тутди.

Бу бозор сегментацияси бўйича табақалаштириш стратегиясидир. Муассаса шундай йўналтириш билан дастурларини ажратилган гуруҳларнинг талабларига рақибларига нисбатан қаттиқроқ боғлашга интилади. Бошқа стратегияларни қўллашдаги каби, бу стратегиянинг ҳам мақсади рақобатбардошлиликни оширишдан иборатдир. Аммо у бутун бозор доирасида ўз имкониятларидан маҳрум бўлиш эвазига қўлланилади. Бу стратегияда яна сифат кенг кўламда зарур бўлади. Агар сифат истеъмолчиларнинг эҳтиёжларини қондирсагина йўналтирилганлик иш бериши мумкин.

Амалий ёки иш режаларини ишлаб чиқиш сифатни бошқариш тизимининг навбатдаги босқичига тегишли бўлади.

Иш режаси ёки амалий режа - қисқа муддатли, шу муассасанинг узок муддатли корпоратив стратегияси доирасида маълум мақсадларига эришишнинг муфассал режаси бўлиб, одатда бир йиллик бўлади. У муайян ўлчовлар ва уларни амалга оширишнинг молиявий механизмларини ўз ичига олади. У бевосита молиявий фойдаларни ҳам, номолиявий фойдаларни ҳам, масалан, юксалган обрў-эътибор, ихтисос даражасини кенгайтириш ва бошқаларни ҳам ўз ичига олиши лозим.

Амалий режа ёки иш режаси, агар уни ишлаб чиқувчилар қуйидаги қатор саволларга жавоб берсалар, самарали бўлиши мумкин:

1. Кўрсатмоқчи бўлган хизматларингизни ўзингиз учун қатъий белгилаб олдингизми?

2. Сизда ўз хусусиятингизга боғлиқ ҳолда хизмат кўрсатишнинг аниқ стратегияси борми?

3. Сиз эҳтимол тутилган барча ташқи истеъмолчиларни аниқладингизми?

4. Сизда уларнинг эҳтиёжлари тўғрисида аниқ тасаввур борми?

5. Истеъмолчи кутганлар билан махсус хизмат кўрсатишнинг бугунги имкониятлари орасида узилиш борми?

6. Бундай узилишни қисқартириш ёки мумкин қадар камайтириш.

7. Истеъмолчиларнинг сиз кўрсата оладиган махсус хизматлар билан боғлиқ бўлган эҳтиёжлари тўлиқ инобатга олинганми?

8. Сиз ўзингизга зарур нарсаларни етказиб берувчиларни топдингизми?

9. Етказиб берувчилар сизнинг талабларингиздан тўлиқ хабардорми?

10. Етказиб бериш билан қўйиладиган талаблар орасида узилишлар борми?

11. Бу узилишларни сиз қандай қилиб қисқартирасиз?

12. Ресурсларга қўйилган талабларнинг ҳаммаси аниқланганми?

13. Ресурслар корхонангиз хусусиятларига монандми?

14. Ушбу хусусиятлар талаблари билан мавжуд ресурслар орасида узилишлар борми?

15. Ресурсларга оид талаблардаги нуқсонлар тўғриланиши мумкинми?

16. Ходимларни ўқитиш ёки қайта тайёрлаш зарурати аниқланганми?

17. Ўзига хос хизматлар сизнинг фаолиятингиз натижаси бўла оладими?

18. Сизнинг фаолиятингиз истеъмолчиларнинг умидларини оқлай оладими?

19. Муваффақиятли натижа нимадан иборатлигини ўзингиз учун аниқлаб олдингизми?

20. Ўзингиз учун МТОни аниқлаб олдингизми?

Таълим муассасалари учун, таълим жараёни сифати мафкурасини белгиловчи муайян ҳужжат ишлаб чиқилиши жуда ҳам зарур. Бу ҳужжатда сифатни аниқлашнинг амалий йўл-йўриқлари очиқ берилиши лозим.

Масалан, таълим муассасасининг сифат мафкураси сифатли таълим ва юксак таълим стандартлари талабларига мувофиқ хизмат кўрсатиш бўлиши мумкин. Бизнинг ниятларимиз - аниқ, тез ва одоб билан хизмат кўрсатишни таъминлаш, ва, шунингдек, ўқувчиларимиз, бир-биримиз ҳамда хизматларимиздан фойдаланувчи ва битирувчиларимизни ишга қабул қилувчи буюртмачиларимиз учун таълимни таъминлашдан иборат.

Сифат мафкураси сифат сиёсатини амалга оширишда ёрдам бериши мумкин бўлган сифат режасида конкретлашади. Сифат режаси сифатни ошириш билан боғлиқ фаолият амалда қай йўсинда олиб борилишини кўрсатади. Бу режа умумий (корпоратив) ва иш режаси билан боғлиқлиги аён, аммо у ҳар ҳолда бошқа бир нарсага йўналтирилган бўлади. Унда сифатни яхшилаш усуллари режасида бажарилиши мўлжалланган иш белгиланади.

Натижада, сифат режаси сифат ва метод борасида аниқ мақсад ва вазифаларни ўз ичига олиши ва уларнинг ёрдамида ҳаётга татбиқ этилиши лозим. Шу билан бирга, режада муассаса ходимлари сифатни ошириш гуруҳларида ишлашда ёрдам берадиган механизмлар батафсил таърифланиши керак. Сифат режасида коллеж амалга оширадиган сифатни ошириш лойиҳаларини батафсил бериш зарур. Бу катта ниятлар ва истиқболлар бажарилиши мумкин бўлган лойиҳаларга айланади.

Таълим сифатини бошқариш тизимининг амалга оширилиши улкан инсоний ва молиявий саъй-ҳаракатларни талаб қилади, ушбу ҳаракатларга

хақ тўланиши учун эса бундан олинадиган фойда намойиш қилиниши керак. Сифатни ошириш бўйича ҳар қандай лойиҳага чиқимни қоплаш, яъни у қилинган харажатдан кўпроқ фойда бериш-бермаслиги жиҳатидан ёндашиш керак.

Назорат саволлар

1. ДТС қандай ҳужжат ?
2. ДТС яратишнинг асосий принциплари қандай ?
3. Таълим жараёни сифати мафкурасини белгиловчи ҳужжат қайсилар ?
4. ДТСни тайёрлаш қандай таълим муасасалари учун мажбурийдир ?

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Каримов И.А. Баркамол авлод-Ўзбекистон тараққиётининг асоси. Тошкент, Шарқ, 1997.
2. Махмудов И.И. Бошқарув профессионализи: психологик таҳлил. – Т.: “Академия”, 2011. – 154 б.
3. Педагогика назарияси ва тарихи // М.Х. Тўхтаўжаева таҳрири остида. – Т.: “Молия-иқтисод”, 2008. – 208 б.
4. Ярмагов Р. Бўлажак ўқитувчи шахсини тарбиялаш ва ривожлантириш. – Т.: “Fan va texnologiya” нашриёти, 2009.

5-Мавзу: Олий таълим тизимида мактабгача таълим-тарбия жараёнини модернизациялаш йўналишлари

Режа:

1. Педагогик инновациялар деганда педагогик фаолиятга янгиликлар киритиш самарадорлигини ошириш.
2. Таълимнинг мазмуни ва технологиясини ўзгартиришларни тушуниш.

Таянч тушунчалар: раҳбарлик, мақсад, бошқарув, модул, предмет, метод, қонуниятлар, тамойиллар, функциялар.

Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги Қонуни ва «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури»нинг босқичма-босқич амалга оширилишига кўра узлуксиз таълим тизимида чинакам ўзгаришларнинг янги истиқболлари очилмоқда. Уларнинг амалга оширилиши - ҳам янгидан юзага келган, ҳам ўтмишдан мерос бўлиб қолган муаммоларнинг ҳал этилишини талаб қилувчи мураккаб ва кўп томонлама жараён. Таълим собиқ тизими маъмурий-бўйруқбозлик тизимидан табақалаштирилган ва демократик тизимга айланиб бормоқда.

Амалга ошириладиган ўзгаришлар жараёнида, аниқ ифодаланган ижобий ҳодисалар билан бирга салбийлари ҳам кўзга ташланмоқда. Салбий ҳодисаларга қуйидагилар киради:

- Бир қатор таълим муассасалари томонидан ўқитиладиган айрим муҳим фанлар, шу жумладан, ривожланган мамлакатларда таълимнинг ўзагини, унинг асосини ташкил қилувчи фанлар бўлмаган ёки жиддий қисқарган ўқув дастурларининг қабул қилиниши;
- эрта ихтисослаштириш ва унга хос бўлган салбий оқибатларнинг бутун мажмуи;
- ўқув вазифасининг йўл қўйилиши мумкин бўлган энг кўп меъёридан (кўпинча анча) ошириш;
- сифати оддий талабларга мувофиқ келмайдиган дастурларни яратиш ва улардан фойдаланиш;
- ўқувчилар ютуқларини баҳолаш тизимини, унга муқобил тизимни яратмай ва жорий этмай туриб, бузиш;
- тўлақонли таълим учун зарур бўлган бир қатор мажбурий фанларни (ёки уларнинг бўлимларини) ўқитишнинг қўшимча ҳақ тўланадиган таълим хизматлари соҳасига киритиш;
- ўз мазмуни, тили ва жанрига кўра педагогик функцияларни бажаришга қодир бўлмаган ўқув дарсликлари ва қўлланмаларининг юзага келиши ва ҳоказолар.

Юқорида баён этилганлардан таълим сифатини пасайтириш ва миллий таълим тизими биқиклигининг олдини олиш, уни ривожланган давлатлар тажрибаси ҳамда миллий таълим тизимини ҳисобга олган ҳолда давлат таълим стандартларини ишлаб чиқиш ва жорий этиш йўли билан

ривожлантириш учун қулай шароит яратиш зарурлиги аён бўлади.

Сўнгги йилларда жаҳондаги кўплаб мамлакатлар таълим тизимига миллий таълим стандартларини яратиш тенденцияси хос бўлиб бормоқда. Қатор мамлакатларда «Таълим стандарти» номи билан аталувчи ҳужжатлар ишлаб чиқилган. Уларнинг таҳлили стандартлар, уларга ёндашув маълум даражада умумий бўлгани ҳолда, таълим амалиётига турли сабаблар туфайли ва турли мақсадлар билан киритилаётгани, ҳужжатларнинг ўзи эса шакли ва мазмунига кўра бир-биридан анча фарқланишини кўрсатмоқда. Баъзи мамлакатларда стандарт деб таълим мақсадлари ва вазифаларининг кенгайтирилган таърифи қабул қилинса, бошқа мамлакатларда ўқувда эришилган ютуқларни текшириш ва баҳолаш тизими, шунингдек, ўқувчиларнинг шахсий фазилатлари диагностикаси қабул қилинади. Ўарбий Европа мамлакатлари мутахассислари томонидан битирувчиларни тайёрлаш ягона малака мезонлари лойиҳаси ишлаб чиқилган. Бироқ, бу мамлакатларнинг ўқув жараёнини ташкил қилиш анъаналари мамлакатимиз таълим анъаналаридан жиддий фарқ қиладики, бизда ўнлаб йиллар давомида мамлакатдаги барча таълим муассасалари учун умумий бўлган ўқув режалари, дастурлари ва дарсликлар таълим стандарти ролини бажариб келган. Таълим стандартлари Ўзбекистонда юзага келган воқеликни ҳамда миллий анъаналарни ҳисобга олиб яратилиши лозим.

Таълим жараёнини тартибга солиш ва исталган натижага - таълим сифатига эришиш учун уни давлат характери ва халқаро характерга эга ҳужжатлар билан тартибга солиш зарурлиги давлат таълим стандартларини жорий этиш учун жуда долзарбдир. Бундай ҳужжатларда белгиланган нормалар ва талаблар таълим жараёнининг вазирликлар ва идоралар (ҳамда уларнинг жойлардаги органлари)дан тортиб то таълим муассасалари маъмурияти, педагоглар, ўқитувчилар, ўқувчилар, ота-оналаргача барча иштирокчилари томонидан сўзсиз бажарилиши шарт бўлади.

Ўзбекистонда бу даражада кенг соҳада қўлланиладиган шундай ҳужжатлар сирасига Конституция ва қонунлар, жумладан, Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги Қонуни, «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» киради. Айни маҳалда мазкур ҳужжатлар таълим тизимида ва жараёнида юзага келадиган умумий қоидалар ва муносабатларнигина тартибга солади.

Меъёрий ҳужжатларда белгилаб берилган талабларни амалга ошириш ва бунда таълим жараёнининг барча иштирокчилари манфаатларига риоя қилиш учун давлат таълим стандартлари ишлаб чиқилади ва жорий этилади.

Меъёрий ҳужжатлар тизимида стандарт

Таълим тизимининг амал қилиши доимо тегишли меъёрий ҳужжатлар билан тартибга солинади, бугунги кунда давлат таълим стандарти шундай ҳужжатлардан бири бўлиб қолмоқда.

Стандарт тушунчаси (инглизча standardдан) меъёр, намуна, ўлчов маъноларини билдиради. Стандартларнинг асосий вазифаси кишиларнинг муносабатлари ва жамият эҳтиёжларини қондирувчи муайян хусусиятларга

эга бўлган маҳсулот ишлаб чиқаришга йўналтирилган фаолиятини ташкил қилиш ҳамда тартибга солишдан иборат.

Стандартлаштириш (стандартларни ишлаб чиқиш ва улардан фойдаланиш) амалиётни тартибга солиш, уни жамиятнинг тарихан ўзгариб бораётган эҳтиёжларига мувофиқ тизимлаштириш бўйича объектив жиҳатдан зарур фаолиятдир.

Таълим стандарти деганда давлат маълумотлилик меъёри ва истиқбол ижтимоий мақсадларини акс эттирадиган ҳамда реал шахс ва таълим тизимининг ушбу мақсадларга эришиш бўйича имкониятларини ҳисобга оладиган малака даражаси сифатида қабул қилинадиган асосий кўрсаткичлар тизими тушунилади.

Таълимни стандартлаштириш турли мамлакатларда ўқув режалари ва дастурларини ишлаб чиқиш, таълим ва малака бўйича муайян даражани белгилаш ва бошқалар воситасида амалга оширилган. Бироқ «стандарт» атамасининг ўзи таълимга нисбатан яқиндан бошлаб ишлатилмоқда. Мамлакатимизда таълимни стандартлаштиришга 1993 йилдан бошлаб киришилди (1992 йил қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги Қонуни ва Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1993 йил 12 августдаги 406-сонли Қарори асосий ҳужжатлар бўлиб хизмат қилди).

Мазкур ҳужжатлар негизида Давлат таълим стандартлари тўғрисида Низом, ДТСни жорий этиш тартиби ишлаб чиқилиб, жорий этилди, ДТС объектлари, функциялари ва таркиби аниқланди, айрим таълим босқичлари битирувчиларига қўйиладиган талаблар ўрнатилди.

Айни маҳалда ДТСни ишлаб чиқиш ва жорий этишда қатор назарий, услубий, айниқса ташкилий камчиликларга йўл қўйилди. Шундай бўлса-да, ушбу иш фойдали ва зарур бўлиб чиққанини тан олиш керак. У, моҳиятан, таълимда стандартлаштириш ҳамда ДТСни амалиётга киритиш пойдеворини яратди.

Ҳозирги вақтда таълим тизимини тубдан таркибий ислоҳ қилиш ҳамда таълим мазмунини ва унинг турларини бошдан-оёқ қайта кўриб чиқишда ДТСни такомиллаштириш ва жорий этиш тартибини қайта кўриб чиқиш керак.

ДТС Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги Қонунининг 7-моддасига мувофиқ ҳамда таълим мазмунига қўйиладиган қонуннинг тегишли моддаларида, «Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури» қоидаларида баён этилган умумий талаблар асосида ишлаб чиқилади.

ДТС «Таълим тўғрисида»ги Қонуннинг муайян қисми шарҳланган асосий меъёрий ҳужжатдир. У таълимнинг мазмуни, тузилмаси, ва даъво даражаси сингари характеристикаларини ривожлантиради ва конкретлаштиради, таълим натижаларини ўлчаш ва талқин қилиш услублари ҳамда шаклларини кўрсатади, бошқа меъёрий ҳужжатларни (ўқув режалари, ўқув юртларини аккредитациялаш, кадрларни аттестациялаш қоидаларини ва бошқаларни) яратиш учун асос бўлади.

ДТС воситасида талаб қилинган таълим даражаси ва сифати барқарорлиги таъминланади, уни мунтазам тиклаб бориш ва жамият ривожланиши истиқболларига жавоб берадиган даражада такомиллаштириш амалга оширилади.

Айни маҳалда ДТСни жорий этиш таълим жараёнини ўзгармас андазага бўйсундиришни билдирмайди, аксинча, педагогик ижодиёт, мазмуннинг асосий мағзи атрофида вариатив дастурларни, ўқитишнинг ранг-баранг технологияларини яратиш учун кенг имкониятлар яратади.

Таълим стандартининг демократиклиги даражаси бу тизимнинг муҳим кўрсаткичидир. Бу даража, энг аввало, ҳокимият органлари томонидан марказлаштирилган ҳолда меъёрлаштириладиган таълим билан таълим муассасалари томонидан мустақил белгиланадиган таълимнинг нисбатига кўра тавсифланади.

Шундай қилиб, давлат таълим стандартлари ўқитилаётганлар ва битирувчилар тайёргарлигининг минимал даражада зарур ва етарли бўлган даражасини; ўқув юқининг максимал ҳажмини; таълим мазмунига қўйиладиган талабларни ва бу талабларни қўйиш усулларини; таълим муассасалари фаолиятини ва тайёрлаш сифатини баҳолаш тартиби ва механизмларини; стандартлар талабларини бажармайдиган шахслар ва муассасаларга нисбатан кўриладиган чораларни ва ҳоказоларни белгилаб беради.

Назорат саволлар:

1. Шахс, Давлат ва жамият, узлуксиз таълим, фан ва ишлаб чиқариш қайси қонуний ҳужжатнинг таркибий қисмлари ҳисобланади?
2. Таълим мазмунига қўйиладиган талаблар бу?

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Каримов И.А. Баркамол авлод-Ўзбекистон тараққиётининг асоси. Тошкент, Шарқ, 1997.
5. Маҳмудов И.И. Бошқарув профессионализи: психологик таҳлил. – Т.: “Академия”, 2011. – 154 б.
6. Педагогика назарияси ва тарихи // М.Х. Тўхтаўжаева таҳрири остида. – Т.: “Молия-иқтисод”, 2008. – 208 б.
7. Ярмагов Р. Бўлажак ўқитувчи шахсини тарбиялаш ва ривожлантириш. – Т.: “Fan va technologya” нашриёти, 2009.

6-Мавзу: Мактабгача таълим педагогикасининг умумий тавсифи, мазмун ва моҳияти

Режа:

1. Мактабгача педагогиканинг предмети ва унинг вазифалари.
2. Мактабгача тарбия педагогикасининг бошқа фанлар билан боғлиқлиги.
3. Педагогик илмий тадқиқот методлари.

Таянч тушунчалар: мазмун, моҳият, шаклланиш, малака, ижтимоийлашув, ғоя, раванқ, тавсиф, такомиллаштириш, йўналтириш, малака, кадрлар, фаолият.

Мустақиллик йилларида Ўзбекистон Республикасида амалга оширилган таълимий ислохотлар ягона мақсад - баркамол шахс ва малакали мутахассисни тарбиялаш ҳамда тайёрлашга йўналтирилган бўлиб, мазкур мақсаднинг тўлақонли амалга оширилиши узлуксиз таълим тизимини қайта шакллантириш, унинг мазмунини ижтимоий талабларга мувофиқ равишда янгилаш асосида таъминланади.

«Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» Ғояларига мувофиқ асосланган кадрлар тайёрлаш миллий модели эса ўз моҳиятига кўра баркамол шахс ва малакали мутахассисни тарбиялашга хизмат қилади. Республика тараққиётининг асосий омилларидан бири — малакали кадрлар эканлиги борасидаги Ғоялар Президент И. А. Каримовнинг асарларида куйидагича ёритилади: «Биз ҳаётимизнинг турли жабҳаларида, халқ хўжалигининг барча соҳаларида туб ислохотларни амалга ошириб, янгиланиш сари борар эканмиз, ушбу ислохотларнинг турмуш тарзимизни ижобий томонга ўзгартириши, маънавий юксалишимизга кўмак бериши ҳамда миллий Қурур ва ифтихоримизни кучайтириши кўп жиҳатдан ҳар томонлама етук кадрларга боғлиқ эканини унутмаслигимиз лозим. Республикаимизнинг иқтисодий, сиёсий ва маънавий жиҳатдан раванқ топишида, бу соҳалардаги муаммоларни ҳал қилишимизда ҳам миллий кадрлар бош омиллардан бири бўлади» («Замонавий кадрлар тайёрлаш — ислохотлар муваффақиятининг асоси». «Халқ сўзи» газетаси, 1998 йил 24 январ).

Баркамол шахс ва малакали мутахассисни тарбиялашда муҳим ўрин тутувчи таълим тизимига илғор Ғояларни татбиқ этиш ва шу асосда унинг мазмунини такомиллаштириш ижтимоий зарурият саналади. Ушбу жараён таълим тизимини бошқариш, уни демократик ва инсонпарварлик тамойилларига асосланишини таъминлаш ҳисобига кечади. Таълим муассасалари фаолияти ва таълим сифатини бошқаришда ижобий натижаларни қўлга киритиш малакали мутахассисларни тайёрлаш йўлидаги амалий ҳаракатларнинг натижаси сифатида намоён бўлади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислам Каримов таълим, Кадрлар тайёрлаш миллий модели ҳамда дастурининг халқнинг ижтимоий-иқтисодий, маънавий ва маданий ривожланишининг, интеллектуал

салоҳиятининг ортиши ҳамда жамият тараққиёти ва равнақини таъминлашдаги аҳамиятини баҳолаб, шундай дейди: «Кадрлар тайёрлаш миллий дастурининг амалга оширилиши, ҳеч бир муболағасиз айтиш мумкинки, бизнинг гуллаб-яшнаётган, кучли демократик давлат барпо этиш ва фуқаролик жамиятини шакллантиришдан иборат стратегик мақсадимизга эришишнинг асоси бўлиб хизмат қилиши лозим».

Таълим соҳасида аниқ мақсад сари йўналтирилган сиёсатнинг амалга оширилиши жамият ҳаётининг ижтимоий-иқтисодий ва маънавий-маданий тараққиётидаги устувор йўналиш сифатида мантиқан Кадрлар тайёрлаш миллий модели ва дастурининг қабул қилинишига олиб келди.

Инсонни ҳар тамонлама баркамол этиб тарбиялаш, халқимизнинг азалий орзуси бўлиб, аждодларимиз маърифат, маънавият ва маданият қандай қилиб ёш авлодга ўргатиш – уларни комилликка етаклаш йўллари, қонун-қоидаларини муттасил излаганлар. Бу эса педагогика фанини майдонга келишига сабаб бўлган. Чунки инсонни маърифатли ва маънавий комилликка эришиши педагогика фанининг етакчилигида амалга оширилади.

Педагогика - грекча сўз бўлиб, «бола етакловчи» - маъносини билдиради. Инсонларни маърифий ва маънавий баркамолликка муносабатларни ўзгартириб бориши натижасида педагогика фани халқ орасида ўз мавқеига эга бўлди. Шу тариқа инсонни тарбияловчи фан сифатида педагогика дунёвий фанлар тизими қаторидан алоҳида ўрин эгаллаган. Унинг бош масаласи тарбиядир. Бундан уч минг йиллар илгари Зардуштийлик динининг муқаддас китоби «Авесто»да таълим-тарбия масалаларига катта аҳамият берилгани ҳолда, унинг ибодатхоналари қошида мактаблар ташкил этилиб, қоҳинлар томонидан болаларнинг таълим-тарбия тизими ишлаб чиқилган. Бу таълим-тарбия тизими куйидаги тартибда амалга оширилган: диний ва ахлоқий тарбия, жисмоний тарбия, ўқиш ва ёзишга ўргатиш.

Ота-боболаримиз азал-азалдан бола тарбиясига алоҳида эътибор қаратганлар. Имом ал-Бухорий, Исо ат-Термизий, Абу Райҳон Беруний, аз-Замахшарий, Абдурауф Фитрат, Абдулҳамид – Чўлпон, Абу Али Ибн Сино, Алишер Навоий сингари улуғ олиму адиблар, фозилу-фузалолар таълим-тарбия борасида кўп асарлар битганлар. Шарқ педагогикасининг асосчилари Абу Наср Фаробийнинг «Фозил одамлар шаҳри», Юсуф Хос Хожибнинг «Қутадғу билиг» асари, Алишер Навоийнинг «Махбуб ул-қулуб»и, Кайковуснинг «Қобуснома»си каби асарлар бунга далилдир.

Мазкур таълимий асарларда инсон шахсини маънавий камолга етказиш юксак хулқ-одоб, илм-фанни эгаллаш асосидагина амалга ошириш мумкин, деган ғоя илгари сурилган. Ҳақиқий билимга асосланган таълимий услуб шаклланади, натижада таълим-тарбия олимлар диққат марказида бўлди.

Фаробий таълим-тарбияга бағишланган асарларида инсон такомилида таълим-тарбиянинг муҳимлиги, унда нималарга эътибор бериш зарурлиги, таълим-тарбия усул ва услублари ҳақида фикр юритилган. «Фозил одамлар шаҳри», «Бахт саодатга эришув тўғрисида», «Илмларнинг келиб чиқиши»

каби маорифий асарларида олимнинг тарбиявий қарашлари ўз ифодасини топган.

Абу Райҳон Берунийнинг билимларни эгаллаш йўллари ҳақидаги фикрлари ҳозирги давр учун ҳам долзарбдир. Ўқувчига билим беришда уларни зериктирмаслик, узвийлик, изчиллик ва ҳоказоларни эътиборга олиш кераклигини уқтиради. Беруний инсон камолотида уч нарса муҳимлигини таъкидлайди. Бу ҳозирги замон педагогикасида эътироф этилувчи ирсият, муҳит ва тарбиядир.

Ибн Сино инсонларни камолотга эришишининг биринчи мезони саналган билим эгаллашга даъват этади. Билимсиз кишилар жоҳил бўлади, улар ҳақиқатни била олмайдилар, улар етук бўлмаган кишилар дейди. Ибн Сино билим олишда болаларни енгилдан оғирга бориш орқали билим бериш, олиб бориладиган машқлар болалар ёшига мос бўлиши, билим беришда болани қизиқиши ва қобилиятларини ҳисобга олиш, ўқитишни жисмоний машқлар билан олиб бориш кераклигини уқтиради.

Педагогик фикрни ривожланишида рус педагоги К.Д.Ушинскийнинг педагогик, назарий қарашлари «Инсон тарбия предмети сифатида» деган мукамал асарида баён қилиб берилган. «Она тили», «Болалар дунёси» китоблари барчага яхши маълум бўлиб, у таълимнинг кўргазмалилиги, онгли ва узвий олиб бориш масалаларини ишлаб чиқди.

Педагогика фан сифатида ривожланишида чех педагоги, олими Ян Амос Коменский (1592-1670)нинг ҳиссаси катта бўлди. Унинг «Буюк дидактика» асари ҳақи равишда педагогика соҳасида яратилган биринчи илмий асар ҳисобланади. Ундан ташқари «Оналар мактаби» деган мактабгача тарбия қўлланмаси ва бир қанча китоблари диққатга сазовордир. Коменский ўзининг педагогик назариясида тарбиянинг табиатга уйғун бўлиши тўғрисидаги тушунчани илгари суради. Педагог болани тарбиялаганда, боғбон дарахтнинг биологик ўсиш қонуниятини ҳисобга олгани каби, ундаги табиий билиш хусусиятларини ҳисобга олиши шарт, дейди. Коменский ўқишга ҳаммининг тортилишини, ҳамма умумтаълим олиши кераклигини уқтиради.

«Таълим тўғрисида»ги Қонун, «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» қабул қилинганига қадар ҳам биз мактабгача тарбия тўғрисида фикр юритиб келганмиз. Бугун эса бу масалага янгича ёндашмоқдамиз. Зеро дастуримиз талабларига асосан мактабгача таълим тури – болани мактабга тайёрлаш билан бирга, уни соғлом бўлиб ўсишини таъминлайди, мунтазам таълим олишга тайёрлайди, унда ўқишга интилиш ҳиссини уйғотади.

Кейинги йилларда мактабгача таълим муассасаларининг янги тармоғи шаклланиб бормоқда. Мисол тариқасида оилавий таълимнинг кўринишларидан бири «Хонадон боғчаси», «Болалар боғчаси, бошланғич мактаб» мажмуаларини келтириш мумкин. Болаларга хореография, тасвирий ва мусиқа санъати, компьютер саводхонлигини ўргатувчи гуруҳлар сони кундан-кунга кўпайиб бормоқда. Буларнинг ҳаммаси мактабгача ёшдаги

фарзандларимизни «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» талаблари асосида тарбиялаш учун шарт-шароит яратмоқда.

«Таълим тўғрисида»ги Қонуннинг 11-моддаси мактабгача таълимга бағишланади. Мактабгача таълим шахсни соғлом ва етук қилиб тарбиялаб, мактаб таълимига тайёрлайди. Бу таълим 6-7 ёшгача оилада, болалар боғчасида олиб борилади.

«Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» ҳамда «Соғлом авлод» давлат дастурини ҳаётга татбиқ этишга йўналтириш мақсадида «Учинчи минг йиликнинг боласи» таянч дастури яратилди. «Учинчи минг йиликнинг боласи» таянч дастурида болаларни ривожлантириш ва мактабга тайёрлаш жараёнини қуйидаги уч йўналишда амалга оширилиши лозим:

1. Болаларни жисмоний ривожлантириш.
2. Болаларни нутқи ва тафаккурини ривожлантириш.
3. Болаларни маънан ривожлантириш.

2008 йил 28-сентябрда ХТБ хайъат йиғилишининг 10/4 қарори билан такомиллаштирилган мактабгача ёшдаги болалар ривожланишига қўйиладиган Давлат талаблари тасдиқланди. Бу Давлат талабларини амалиётга жорий этиш зарурати “Болажон” таянч дастурини ишлаб чиқишга сабаб бўлди.

Янги такомиллаштирилган таянч дастури мактабгача ёшдаги болаларга 4 ёналишда таълим тарбия бериш мақсадини кўзда тутган:

1. Жисмоний ривожлантириш, ўз-ўзига хизмат ва гигиена.
2. Ижтимоий хиссий ривожлантириш.
3. Нутқ, ўқиш ва саводга тайёрлаш.

4. Билиш жараёни, атроф-олам тўғрисидаги тасаввурларга эга бўлиш ва уни англаш

Мактабгача таълим педагогикаси ижтимоий тарбия тажрибасини синчковлик билан ўрганди. Бу эса мактабгача таълим муассасалари ишини такомиллаштиришга ёрдам беради. Қуйидаги схемада мактабгача таълим педагогикасининг предмети кўрсатиб ўтилган:

Бола туғилган кундан бошлаб, уни мактабга боргунга қадар бўлган даврда ҳар томонлама етук баркамол этиб тарбиялаш қонуниятларини ўрганиш мактабгача таълим педагогикасининг мувзудидир. У мактабгача таълим муассасалари ва оиланинг тарбиявий таъсир кўрсатиши бирлигини, мактабгача таълим муассасаси ва мактаб ишидаги алоқадорликни, болаларни мактабда ўқишга тайёрлашни таъминлаб, ижтимоий мактабгача тарбия шароитида тарбия ва таълим бериш ишларининг вазифаларини, тамойилларини, мазмунини, методларини, шаклларини ва уни ташкил этишни ишлаб чиқди. Мактабгача таълим педагогикаси педагогика фанлар тизимида унинг ажралмас қисми бўлиб шаклланди.

Мактабгача таълим педагогикасининг назарияси ва амалиёти мактабгача ёшдаги болаларга ҳар томонлама тарбия беришнинг мақсади, боланинг имкониятлари ва уни илк ёшдан бошлаб тарбиялашнинг роли, мактабгача тарбияни ҳаёт, замон билан боғлаб олиб боришнинг зарурлиги, бола шахсининг шаклланишида ижтимоий муҳитнинг ҳал қилувчи аҳамиятига асосланади.

Педагогика фани тарбияни педагогик ходиса сифатида ўрганиб, бир қатор тушунчаларни ўз ичига олади. Педагогикада тарбия, таълим, маълумот асосий тушунчалар ҳисобланади.

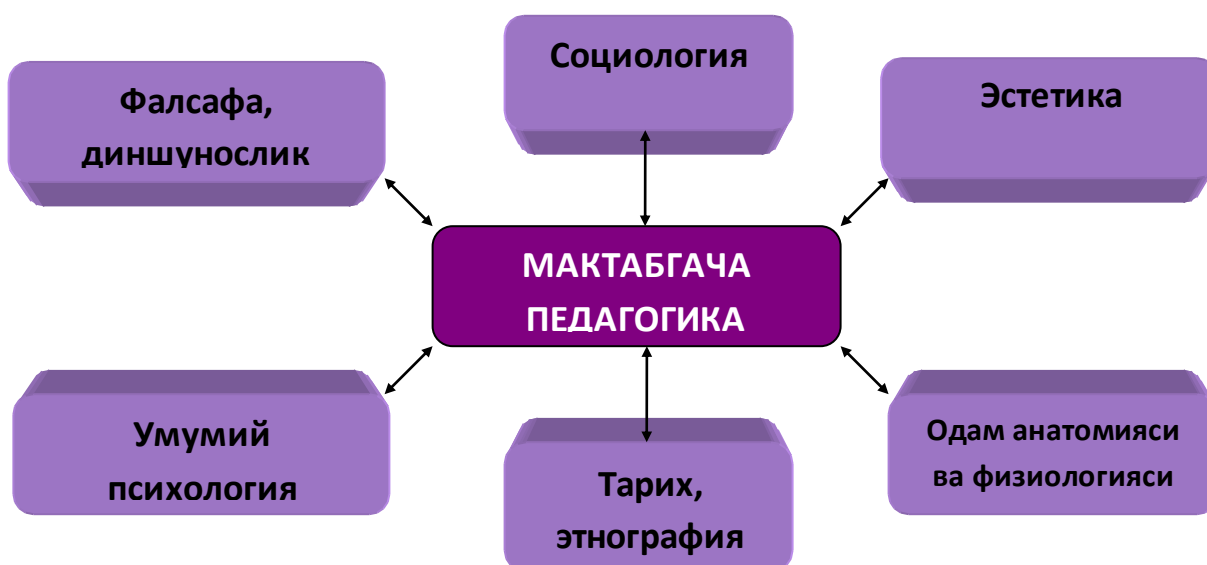
<i>Педагогиканинг асосий тушунчалари</i>		
Тарбия	Таълим	Маълумот
Педагогик ходиса бўлиб, ёш авлодга илмий билимлар системасини, малака ва кўникмаларни махсус метод ва воситалар орқали режали равишда сингдириб бориш ва унинг натижасида ҳар томонлама шаклланган кишини тарбиялашни мақсад қилиб қўяди.	Ижтимоий зарур билимлар, муайян кўникма ва малакаларни ўқувчиларга сингдириш, уларнинг онгига, хулқига таъсир этиш, дунёқараши ва билиш фаоллигини ривожлантиришдир. У инсонни меҳнатга, ҳаётга тайёрлашнинг асосий воситаси ҳисобланади. Таълим бериш жараёнида тарбия ва маълумотнинг мақсади амалга оширилади. Таълим икки томонлама жараён - ўқитиш ва ўқишни ўз ичига олади.	Асосий педагогик тушунча бўлиб, унинг ижтимоий ҳаёт воқеаларини объектив акс эттиришдир. Маълумот кишини билишга бўлган талабини таъминлаб, ундаги қобилиятларни маълум даражага кўтаради ва амалий фаолиятга тайёрлайди. Маълумот таълимнинг натижаси бўлиб, у киши томонидан билим, малака ва кўникмаларни мустақил эгаллашдир.
Ўқитиш – педагогик фаолият бўлиб, у билим кўникма ва малакаларни болаларга сингдириш, уларнинг билим ва амалий фаолиятига раҳбарлик қилишдир.		
Ўқиш – болаларнинг билим, малака, кўникмаларни эгаллашдаги амалий фаолиятидир. У ўқувчиларнинг ҳар томонлама ривожланишини таъминлайди.		

Мактабгача таълим педагогикаси жамият ва инсонни ўрганувчи фанлар билан чамбарчас боғланган. Педагогика ижтимоий ходиса сифатида тарбияни ўрганар экан, социология, анатомия, физиология, психология, умумий педагогика фанлари, фалсафа билан чамбарчас боғлиқдир. Чунки мазкур фанлар тарбиянинг мақсади ва вазифаларини ўрганиш методологиясини белгилайди. Жамият тўғрисидаги материалистик фалсафа

тарбия масаласига асосланган ҳолда ёндашиш имконини беради. **Тарихий материализм** педагогика тарбиянинг синфий моҳиятини очиб бериш, унинг пайдо бўлиши ва ривожланиши ижтимоий ходиса эканлигини, жамият ҳаётида ва киши шахсининг ривожланишида тарбиянинг ролини баҳолашга ёрдам беради. Дидактик масалаларни ишлаб чиқишда педагогика билиш назариясига суянади, ахлоқий тарбия масалаларини ўргатишда педагогика этиканинг ахлоқ тўғрисидаги таълимотига, эстетик тарбиянинг мақсадини, йўлларини, методларини белгилашда этика фанига асосланади. **Этика** ахлоқни назарий жиҳатдан асослаб, ёш авлодни, унинг ахлоқий тарбияси муаммоларини, инсон шахсини шакллантиришда ахлоқий ғоялар ролини тушунишни чуқурлаштиради.

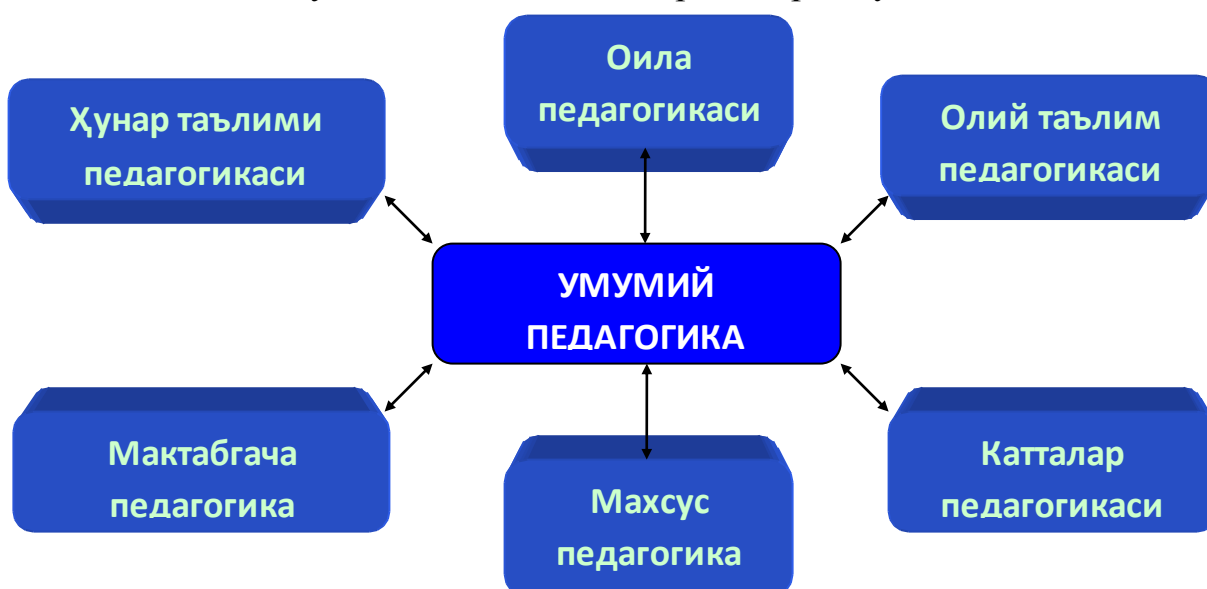
Эстетика – инсонларни воқеликка, санъатга эстетик муносабатларни ривожланишининг умумий қонуниятларини ўрганади, нафосат тарбиясининг илмий асоси бўлиб хизмат қилади. **Физиология** педагогиканинг табиий-илмий базаси бўлиб, у биринчи навбатда инсон олий нерв фаолиятининг ривожланиши, нерв системасининг хусусиятлари, сезги органлари, таянч-ҳаракат аппарати, юрак-томир ва нафас олиш системалари ва шу кабиларнинг ривожланиши ҳақидаги маълумотларга таянади. Ҳозирги замон физиологияси энг муҳим педагогик муаммоларни тўғри ҳал этишда: бола ривожланишига, унинг қобилиятларини шакллантиришга муҳит, ирсият ва тарбиянинг таъсири ва шу сингариларни бегилашда педагогикага ёрдам беради. Ўсиб бораётган организм тузилишининг ва ҳаракат қилиш қонуниятларининг асосий тамойилларини очиб берувчи ёш физиологияси таълим-тарбия бериш масалаларини ишлаб чиқиш учун катта аҳамиятга эга. Физиологиянинг олий нерв фаолияти, нерв системасининг типологик хусусиятлари тўғрисидаги хулосаларни педагогикага ўқув-тарбия жараёни методикасини ишлаб чиқишда, болалар фаолиятлари учун яхшироқ шароитлар яратишда ёрдам беради.

Мактабгача педагогика бола тарбиясида унинг ёш ва психологик хусусиятларини ҳисобга олиб боради. Шу боис педагогика учун педагогик психологиянинг бола хусусиятлари, уларда ўтадиган психик жараёнларининг қонуниятлари ҳақидаги маълумотлар муҳимдир. Шунга кўра педагогиканинг психологик фани билан боғлиқлиги анъанавий тус олган.

Ҳозирги замон педагогикаси кўп тармоқли фан бўлиб, аввало у тарбия ижтимоий ҳодиса эканлиги жиҳатидан педагогика тарихи билан боғланади. Педагогиканинг бошқа фанлар билан боғланиш тизимида этнография, халқ педагогикаси алоҳида ўрин тутди.

Умумий педагогика гуруҳи – узлуксиз таълим жараёнининг ўзига хослигини асослаб берувчи – оила педагогикаси, мактабгача педагогика, мактаб педагогикаси, касб-хунар таълими педагогикаси, олий таълим педагогикаси, махсус педагогика деган тармоқларга бўлинган.

Педагогик фанлар мажмуи

Мақтабгача педагогика ўз тадқиқот объектига ва тадқиқот методларига эга. Илмий тадқиқот барча фанлар каби мақтабгача педагогика фанини ҳам ривожланиб боришига, айрим педагогик ҳодисаларни такомиллаштиришга, уларни тўғри ҳал этиш йўллари аниқлашга ёрдам беради.

Адабиётлар билан ишлаш методи.

Педагогик муаммоларни тадқиқ этиш адабиётларни ўрганишдан бошланади. Ўрганилган ҳужжатлар ва манбаларга халқ маорифига алоқадор ҳужжатлар, қонуншуносликка оид ҳуқуқий ҳужжатлар киради. Шу билан бирга педагогика фанига оид булган тарихий педагогик адабиётлар, дарсликлар, ўқув-методик ишланмалар ҳам киради. Адабиётларни ўрганиш методи муаммоларининг қай томонлама яхши очилган, қайси масалаларни ҳал этилмагани кабиларни билиш имкониятини беради. Адабий манбалар билан ишлаш қуйидаги методлардан фойдаланишни назарда тутати: библиография тузиш, аннотация, конспектлаштириш.

Илғор тажрибаларни ўрганиш методи.

Мактабгача педагогиканинг кўпгина муаммоларини ҳал этишда таълим-тарбия соҳасида орттирилган тажрибалар муҳим аҳамият касб этади. Тажрибани ўрганиш жараёнидаги муаммо, ютуқ ва камчиликлар аниқланади. Педагогик тажрибаларни ўрганишда кузатиш, анкеталаштириш, тарбиячи ва болаларнинг ижодий ишлари, педагогик ҳужжатларни ўрганиш методларидан фойдаланилади.

Кузатиш методи.

Маълум бир педагогик ходисани бирор мақсадни кўзлаб мунтазам равишда ўрганиш, таълим-тарбия жараёнининг турли шароитларида унинг ривожланиши ва ўзгаришини кузатиб боришдир. Кузатишдан асосий мақсад фактлар тўплаш, унинг муҳим томонларини ажратиб боришдир. Кузатиш белгиланган аниқ режа асосида олиб борилади.

Сухбат методи.

Сухбат аниқланиши керак бўлган масалаларни ойдинлаштириб олиш мақсадида, олдиндан тузилган режа асосида ўтказилади. Сухбат якка тартибда, ҳамда жамоа тарзида бўлиши мумкин. Сухбат болалар ҳаётининг у ёки бу воқеа ходисалари тўғрисидаги қизиқишларини, тасаввурларини аниқлаб олишга ёрдам беради. Сухбат ёшлар билан ҳам, катта ёшдаги кишилар билан ҳам ўтказилади.

Анкета йўли билан сўраш методи.

Анкета йўли билан сўраш методининг бошқа методлардан афзаллиги шундаки, қисқа вақт ичида анкета орқали анчагина кишиларга саволлар бериб, улардан ёзма жавоблар олиш мумкин. Олинган жавоблар кўриб чиқилади ва таҳлил қилинади.

Ҳужжатларни ва болаларни ишларини ўрганиш методи.

Педагогик ҳужжатларни ўрганиш орқали тадқиқотчи ўрганилаётган объект тўғрисида ҳар хил маълумотларни билиб олади. Бунга МТМ мудирлари, тарбиячиларнинг режалари ва ҳисоботлари, МТМ тарбияланувчиларининг расмлари, лойдан ясаган буюмлари ва шу кабилар киради. Масалан: боланинг анча илгари чизган расмларини қараб чиқиш, таҳлил қилиш, болаларга берилган топшириқларни қай даражада мураккаблашиб борганини, уларда тасвирлаш фаолияти қандай ривожланиб

борганини аниқлашга ҳамда улар билан олиб бориладиган кейинги ишларни белгилашга ёрдам беради.

Назорат саволлари:

1. Мактабгача таълим педагогикаси ... бу?
2. Педагог кадрлар тайёрлаш сифати қандай олиб борилади ?
3. Мактабгача тарбия педагогикаси қайси фанлар билан боғлиқ?

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Зуфаров Ш. Инновация – педагогика коллежлари таълим жараёни самарадорлиги омили сифатида. // Педагогика коллежлари таълим жараёнини такомиллаштириш муаммолари. Вазирлик миқёсидаги илмий-амалий анжуман материаллари. 2009 йил 29 апрель. – Т., 2009.
2. Махмудов И.И. Бошқарув психологияси. – Т.: 2006. – 230 б.
3. Махмудов И.И. Бошқарув профессионализи: психологик таҳлил. – Т.: “Академия”, 2011. – 154 б.
4. Педагогика назарияси ва тарихи // М.Х. Тўхтажўева таҳрири остида. – Т.: “Молия-иқтисод”, 2008. – 208 б.

7-Мавзу: Педагогик фаолиятда юзага келадиган касбий муаммолар ва уларни ҳал этиш стратегиялари

Режа:

1. Педагог ўзи ва ўрганувчи учун қулай бўлган йўлларни, усул ва услубларни, ўқитиш шакллари, метод ва вазиятларни излаш.

2. Замонавий педагогик технологияга суяниб, ўқув жараёнини самарадорлигини ошириш.

Таянч тушунчалар: усул, технология, бошқарув, педагог, муҳокама, кузатув, назорат, муносабат, самарадорлик, назария, замоавий, вазият.

Жаҳон амалиётида ўхшаши бўлмаган мазкур концептуал модел тарихий ҳамда мамлакатимизнинг таълим соҳасидаги тажрибаси, шунингдек, ривожланган демократик мамлакатларнинг таълим соҳасидаги ютуқ ва тажрибаларини эътиборга олган ҳолда лойиҳалаштирилган.

Кадрлар тайёрлаш миллий дастури (КТМД) ва Кадрлар тайёрлаш миллий модели (КТММ) ғояларининг амалга оширилиши эркин фикрловчи, ижодкор, ижтимоий фаол, маънавий бой, миллий истиқлол ғояларига содиқ ва юксак касб маҳоратига эга бўлган Шахс -фуқаронинг шаклланиши учун зарур шарт-шароитларни вужудга келтириши лозим.

Таълим сифатини бошқариш ва назорат қилиш тизими, умуман, узлуксиз таълим тизимини бошқаришни шакллантириш ҳамда уни амалга ошириш давлат таълим сиёсати, шунингдек, Кадрлар тайёрлаш миллий модели ва дастури (4.6 ва 4.7-бандлар)нинг устувор йўналишларидан бири, илмий изланишларнинг мустақил йирик йўналиши ва илм-фаннинг долзарб вазифасидир. Ҳозирги пайтга келиб бу соҳада қуйидаги чора-тадбирлар амалга оширилган:

■ узлуксиз таълим тизими, давлат ва нодавлат таълим муассасаларининг таркибий тузилишида туб ўзгаришлар амалга оширилди, шунингдек, улар давлат ташаббуси ва кафолатлари асосида изчил ривожлантирилди;

➤ «Таълим тўғрисида»ги Қонун (IV бўлим, 25—29-моддалар)га мувофиқ равишда барча бўқинлардаги узлуксиз таълим тизимини бошқариш органларининг ваколат доиралари белгилаб қўйилиши таъминланди;

➤ кадрлар тайёрлаш ва узлуксиз таълим тизимининг меъёрий-ҳуқуқий базасини ривожлантириш давом этмоқда;

➤ таълим муассасаларининг молиявий-хўжалик фаолиятини амалга ошириш ва таълим жараёнини ташкил қилиш борасидаги мустақиллиги ва ҳуқуқлари кенгайтирилмоқда;

➤ таълим муассасаларида таълим соҳасида фаолият кўрсатиш ҳукуқини қўлга киритиш учун аттестация ўтказилиши жорий этилди;

➤ таълим органларидан мустақил бўлган давлат таълим сифати назорати хизмати - Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг Давлат тест маркази қошида Таълим муассасалари Педагог ходимлар сифати назорати, аттестациясидан ўтказиш ҳамда таълим муассасалари бошқармаси ташкил этилди;

➤ мамлакатни иқтисодий ва ижтимоий ривожлантиришнинг истиқболдаги ва узлуксизлик ҳамда узвийлик талабларига жавоб бера оладиган давлат таълим стандартлари (ДТС) — жорий этилди ва улар тобора такомиллашиб бормоқда, шу билан бирга, улар асосида янги мазмундаги касбий-таълимий дастурлар амалиётга татбиқ этилмоқда;

➤ амонавий педагогик ва ахборот технологиялари кенг оммалашмоқда;

➤ таълим муассасалари фаолияти, педагог кадрлар тайёрлаш сифати, шунингдек, ўқувчиларнинг билимларини рейтинг асосида баҳолаш тизими жорий этилди;

➤ кадрлар тайёрлаш сифатини назорат қилишнинг давлат ва жамоатчилик шакллари ривожлантирилмоқда;

➤ таълим муассасаларини жамоатчилик асосида бошқаришнинг самарали тизимини барпо этиш, хусусан, муассасалар, ташкилотлар, ҳокимиятлар, маҳаллалар, ишбилармон доиралар, жамоат ташкилотлари ва жамқармаларнинг вакиллари ҳамда ҳомийларни жалб этган ҳолда фаолият кўрсатадиган васийлик ва кузатув кенгашлари ташкил этилди;

➤ олий таълим муассасаларига абитуриентларни саралаб қабул қилиш, таълим муассасалари битирувчиларини якуний давлат аттестациясидан ўтказиш тизими такомиллаштирилмоқда.

КТМДни амалга оширишнинг ниҳоясига етган биринчи босқичи стратегик йўналишдаги масалаларни ҳал қилган ва унда тактик йўналишдаги айрим камчиликларга йўл қўйилган бўлса, иккинчи босқичдаги вазифа таълим сифатини таъминловчи жараёни такомиллаштириш борасида изчил амалий фаолиятни ташкил этишидан иборат.

КТМД ва КТММнинг бош мақсади ва вазифалари — Баркамол шахс ва малакали мутахассисни тарбиялаш, кадрлар тайёрлашнинг юқори сифати ва уларнинг рақобатбардош бўлишини таъминлашга қаратилган чоратадбирларни амалиётга татбиқ этиш, ушбу жараён механизминини ишлаб чиқиш, такомиллаштириш иккинчи босқичнинг ўзига хос жиҳатларидандир. Мазкур вазифанинг ечимини таъминлаш, унинг муҳлатлари, ижрочилари, молиявий ва ресурслар таъминотини тўла акс эттиришни тақозо этади.

Таълим жараёнининг барча қатнашчилари ўртасида ўзаро ҳамжихатликни қарор топтириш ва ҳақиқий ҳамкорлик тамойилларига амал қилинишига эришиши зарур бўлиб, бу таълим сифатини юксалтириш ва кадрлар тайёрлашда ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлиб, жамият тараққиётида малакали кадрларнинг тутган ўрни ва ролини чуқур англаб етиш имконини беради.

Кадрлар тайёрлаш миллий дастури ва модели таълимнинг зарур сифатига эришишда мазкур муаммони тизимли — бошқарувнинг давлат ва жамиятдан тортиб, педагог ҳамда ўқувчигача бўлган барча субъектларининг ўзаро алоқада ва, айти пайтда, бирдай масъул бўлган ҳолда ҳал этиш талаб этилади.

Узлуксиз таълим тизими(УТТ)ни ва таълим сифатини бошқариш соҳасидаги ислохотларни амалга ошириш жараёнида КТМДнинг ечими самарали амалга оширилиши билан белгиланадиган қатор муаммолар аниқланганлигини қайд қилиб ўтиш жоиздир. Бундан ташқари, КТМДни амалга ошириш йилларида тўпланган тажриба ва мавжуд муаммолар таҳлили асосида таълим сифатини бошқариш масалалари билан боғлиқ тарқоқ илмий тадқиқотлар ва амалий натижаларни синтез қилиш, УТТ ривожланишининг ижобий натижаларини аниқлаш ҳамда ушбу жараёнга нисбатан янгича ёндашиб, бойитиш вақти келди. Мавжуд муаммоларни пухта асосланган назарий қоида, ташкилий-амалий тадбир ҳамда самарали механизмлар ёрдамидагина ҳал қилиш мумкин.

Бироқ, ушбу ўринда мавхум концептуал қоидалар, таълим сифатини бошқаришнинг назарий моделини яратишни мазкур фаолиятнинг бош мақсади, деб ҳисобламаслик даркор. Илмий тадқиқот ва амалий фаолиятнинг асосий мақсади - ижтимоий-педагогик жараёнларда йиқилиб қолган турли муаммоларни ҳал қилишдан, УТТни бошқаришда вужудга келган назарий ва амалий янгиликларни, синов натижаларини эътиборга олган ҳолда, ҳаётга татбиқ этишдан, таълим сифатини бошқариш самарадорлигини юксалтиришга қаратилган тавсияларни ишлаб чиқишдан иборат.

Натижада таълим сифатини бошқариш бобидаги юзаки қарашларга ва пала-партиш хулосаларга, пухта ўйланмаган ва илмий жиҳатдан текшириб кўрилмаган ёндашувларнинг олди олинади, умуман, ислохотларни баҳолашда субъективлик бартараф этилади.

Бошқарув жараёнида, айти пайтда, турли бошқарув туркумлари иши амалга оширилади. Кимдир машғулотлар жадвалига тузатишлар киритиши, кимдир ўқитувчининг ишини назорат қилиб бориши, яна кимдир педагогика кенгашининг иш режасини муҳокама қилиши мумкин. Бу бошқарув туркумларини нафақат беҳабар кузатувчи учун, балки аксарият бошқарув

субъектлари учун ҳам ноошкор ҳолга келтиради. Аммо бошқарув фаолиятининг яхлитлиги учун жавоб берувчи таълим муассасаси раҳбари ушбу туркумларни тузиб, уларнинг ҳар бирини кузатиб бориши керак.

Режалаштириш, ташкил этиш, раҳбарлик ва назорат қилиш ҳокимият муносабатларини амалга ошириши туфайли бошқарув иши деб ҳисобланади.

Самарадорлик тушунчаси, гарчи ижтимоий муносабатлар жараёнида кўп қўлланилсада, бошқарув назариясида энг кам ишланган тушунчалардан биридир. Самарадорликнинг умумий назарияси мавжуд бўлмаганлиги боис ушбу йўналишдаги барча уринишлар ҳозирча кутилган натижага олиб келмади. Фаолиятнинг турли соҳаларида самарадорликнинг ўз хусусий кўрсаткичларидан фойдаланилади. Аммо таълимда бугунги кунда бундай кўрсаткичлар йўқ. Шунга қарамай, самарадорлик тушунчаси сифатга йўналтиришда жуда муҳим ва фойдалидир. Вазифанинг бутун мураккаблигини англаган ҳолда, бошқарув самарадорлиги нима эканлигини аниқлашга уриниб кўрамиз.

Самарадорлик ҳақида гапиришдан олдин фаолият унумдорлиги тушунчасини киритамиз. Ўар қандай фаолият озми-кўпми унумли бўлади. Унумдорлик - бу қандайдир вақт ичида олинган натижаларнинг фойдалилиги ва у билан боғлиқ харажатлар ўртасидаги нисбатни кўрсатувчи фаолият хусусияти демакдир.

Унумдорликдан кўпинча бошқарув самарадорлиги кўрсаткичи сифатида фойдаланилади. Гарчи фаолият унумдорлиги билан бошқарув самарадорлиги бир-бирига боғлиқлиги шубҳасиз бўлсада, бироқ улар битта нарса эмас. Таълимнинг бошқа таълим муассасасига нисбатан юқорироқ натижалари ушбу таълим муассасасида бошқарув сифати юқори бўлишидан ҳар доим ҳам далолат беравермайди.

Масалан, таълим муассасаси ажойиб моддий базага эга бўлса, молиялаштиришнинг қўшимча манбалари ҳисобига ўқитувчиларга бошқа таълим муассасаларидагига нисбатан юқорироқ иш ҳақи тўлай олса, ушбу барча неъматлардан маҳрум бўлган оддий таълим муассасасидагига қараганда таълим сифати юқорироқ бўлишини таъминлаши мумкин. Лекин масала ҳар бир таълим муассасаси ўзида мавжуд имкониятлардан нечоғли яхши фойдаланаётганлигидадир.

Бошқарув сифатини баҳолаш айнан шу саволга бериладиган жавобга боқлик. Бошқарув ўз вазифасига кўра фойдали натижа олиш учун имкониятлардан тўлиқ фойдаланишни таъминлаши керак. Ушбу вазифани қанчалик яхши уддаласа, у шунчалик самарадор бўлади.

Бошқарув самарадорлиги деганда эришилган ва эришиш мумкин бўлган унумдорлик ўртасидаги муносабатни акс эттирувчи хусусиятни

тушунамиз.

Бундай таърифни фаолият кўрсатишни бошқаришга нисбатан ҳам, ривожланишни бошқаришга нисбатан ҳам ишлатса бўлади. Лекин бу ҳолатларнинг ҳар бирида турли натижалар ва турли харажатлар ҳисобга олиниши керак. Таълим муассасаси ўзи учун таълим сифати иложи борича юқори даражада бўлишини таъминлай олади (бу юқори самарадорлик ҳамда фаолият юритишни бошқаришдан далолат бериши мумкин), аммо айтилган пайтда у янгиликларни ўзлаштириш ва ўзининг салоҳиятини кучайтириш учун объектив тарзда таълимнинг мавжуд имкониятларидан фойдаланмаслиги мумкин. Бу таълим муассасасини ривожлантиришни бошқариш самарадорлиги пастлигидан далолат беради.

Таълим сифати - бу таълим жараёнининг жамиятдаги ҳолати ва натижадорлигини, унинг шахснинг фуқаролик, турмуш ва касб соҳаларидаги билимдонлигини ривожлантиришдан жамият (турли ижтимоий гуруҳлар) эҳтиёжлари ва кутган натижаларига мувофиқлигини белгиловчи ижтимоий категория демакдир.

Таълим сифати таълим олувчи ёшларнинг хабардорлигини ривожлантиришни таъминлайдиган таълим фаолиятининг турли жиҳатларини, ўқитиш мазмуни, шакллари ва методларини, моддий-техника базасини, кадрлар таркибини ва ҳ. к. тавсифловчи кўрсаткичлар йиғиндиси билан белгиланади.

«Билимдонлик» («хабардорлик») термини менежментда кенг қўлланилади. Аммо уни таълим тизимида ишлатиш у қадар оммалашмаган. Ўқувчилар ва талабаларга нимани бериш мақсад қилиб қўйилганлигини аниқлаш учун кўпинча билим, кадрият ёки ишонч ва эътиқод тушунчаларидан фойдаланиб келинган (ҳозир ҳам шулардан фойдаланилмоқда).

Билимдонлик (хабардорлик) тушунчаси билим эмас, балки маҳорат соҳасига тааллуқлилиги аёндек туюлади. Билимдонлик - бу таълим олиш туфайли эгалланган билимларга, тажрибага, майлларга асосланган умумий қобилият. Билимдонлик билимларга ҳам, кўникмаларга ҳам таянмайди, билимдон бўлиш - олим ёки маълумотли бўлишни билдирмайди.

Инсон хатти-ҳаракатининг чексиз ранг-баранг ҳаётини вазиятларга мослаштирилиши умумий қобилият-шахсий ҳаётда эгалланган билим ва орттирилган тажрибани умумий тарихга мос тушадиган вазиятда қўллашни назарда тутди.

Бундан ташқари, билимдонлик билан маҳоратни бир-биридан фарқлай билиш керак.

Маҳорат - бу муайян вазиятда ўзига хос ҳаракат қилиш демакдир. Бу

билимдонлик ёки қобилиятнинг, ишга янада умумийроқ тайёргарлик кўрилганликнинг ёки ўзига хос вазиятда иш бажариш имкониятининг қарор топишидир. Бироқ маҳоратни кузатса бўлади, билимдонлик эса иш ва маҳоратни кузатиш орқали билинадиган хусусиятдир.

Шундай қилиб, маҳорат ҳаракатдаги билимдонлик сифатида ифода топади. Билимдонликни маҳорат, ҳаракат келтириб чиқаради.

Билимдонликка билим билан вазият ўртасида алоқа ўрнатиш имконияти, кенг маънода олганда эса, муаммога мос бўлган жараённи (билим ва ҳаракатни) топиш қобилияти сифатида қараш мумкин.

Ўар қандай ҳолатда ҳам билимдонлик тушунчасини ҳаддан ташқари соддалаштиришдан огоҳ бўлмоқ лозим.

Маҳоратни кузатиш субъектлар вазиятларга бахш этадиган мазмунни, улар амалга оширадиган талқинни инкор этолмайди.

Билим ва иш ўртасидаги муносабат масаласи таълим ва педагогиканинг бутун тарихи орқали кечади. Масалан, тарих йўл-йўриқ ва предметлар бўйича билим беришга йўналтирилган таълим муассасасининг ўқувчиларни ишга тайёрлашга аниқроқ қилиб айтганда, уларни ҳаётнинг турли шароитларига ва ҳолатларига мос келиши эътироф этилган интеллуқтал ва амалий билимдонликни намоён этишига лаёқатсизлигини маълум даражада кўрсатди.

Таълим амалиёти, одатда, кўпроқ ўқитувчи шахсига, ўқитувчилар томонидан тайёрланган ва тақдим қилинадиган билимларни беришга, ўқувчиларнинг бунёдкорлик ва билимларни эгаллаш йўлидаги фаолиятига йўналтирилган. Янги таълим концепциялари дуч келган истиқбол ўзгаришларини амалга оширишдаги қийинчилик ишнинг бошланишида талаб этиладиган қайта қуришга қаршилик кўрсатишдан келиб чиқиши мумкин.

Қуйидагиларни муҳим ўзгаришлар сифатида ажратиб кўрсатиш мумкин:

Биринчи. Билимдонликка (ёки маҳоратга) таяниш таълимга ишлаб чиқариш оламидан кириб келган. Сўнгги ўн йилликлар мобайнида ўзининг одам ресурсларини баҳолаш ва бошқариш техникасини бирмунча мукаммаллаштирди ва шакллантирди. Корхоналар олами катта рақобатга ва билимлар ҳамда технологияларнинг тез суръатлар билан ўзгаришига дуч келиб, ортиб бораётган сармояларини инсон капиталига йўналтирди. Йирик корхоналарда, менежментнинг замонавий методларига мувофиқ одам ресурсларини бошқариш бўлими доимо мавжуд.

Иккинчиси. Кадрлар тайёрлаш миллий дастурига мувофиқ амалга оширилаётган таълимни ислоҳ қилиш таълим мазмунини замонавийлаштириш ва таълим-касб-хунар дастурларини билимлар

тараққиёти билан мувофиқ ҳолга келтириш жиҳатидан айниқса муҳимдир.

Устувор йўналишларни аниқлаш жараёни зарур ва у таълим фанлари ўртасидаги рақобатдан юқори туриши керак.

Учинчиси. Янги билимлар вужудга келишининг жадаллашиши ва айримларининг эскириши эндиликда бир қанча авлодлар тажрибасига мос тушмоқда ва кишилар ушбу тамойилнинг узлуксизлиги истиқболлилигига кенг кўламда кўника бошладилар. Келгуси авлодлар ҳозиргиларга қараганда кўпроқ, яъни бутун умр ўқиши керак, деган ишонч мустаҳкамланиб бормоқда. Бошланғич тайёргарлик ҳар бир инсонни қобилиятли қилиши ва шундай бўлишини истайдиган қилиши борасида талаб кучайиб бормоқда. Бу кадрлар тайёрлаш миллий дастури ғоялари ва қоидалари билан тасдиқланган.

Умумтаълим тайёргарлиги, таълимнинг маданиятни таркиб топтирувчи функциясини амалга оширишнинг устуворлиги - бу бугунги ва эртанги кун стратегияси, «ўқишни ўрганиш» ва «бутун умр бўйи таълим олиш» каби принципларни амалга ошириш демакдир. Айрим шароитларда касбий фаолият, сиёсий, ижтимоий ва маданий ҳаёт каби, бир маҳаллар озчиликнинг чекига тушган интеллектуал иш воситаларини кўпроқ эгаллашни муайян тарзда тақозо этади.

Тўртинчиси. Таълим тизимида амалиётда юз бераётган ўзгаришлар суръатининг қониқарсизлиги таълим тизимларини бошқариш ва уларни тартибга солиш усуллари секин ўзгараётганлигидан келиб чиқади. Бунда кўйилган мақсадлар билан бошқарув усуллари ўртасида муайян қарама-қаршиликни кўриш мумкин. Кундалик бошқариш ва тартибга солиш шакллари даражасида қоидаларига нисбатан мақсадларга; ўқитувчиларга нисбатан ўқувчиларга камроқ эътибор берилади. Шу нуқтаи назардан олганда, ўқув дастурлари билан юз берган ҳодиса ибратлидир. Бу ўқитувчиларнинг ўқитишга доир фаолиятини бошқариш ва мувофиқлаштириш воситаси бўлиб, бюрократик кўрсатмалар ва тавсияларга айланиб кетиш тамойилига эга. Уларнинг бажарилишини текшириш мумкин бўлиб, нормал таълим фаолияти давомида (ўқитувчи ўз дастурини бажарган-бажармагани, ўқувчилар тушунча ва билимларга эга бўлган-бўлмагани) текшириб борилади.

Зарур ва исталган деб топилган билимдонлик рўйхати чексиз ортиб боради ҳамда ҳаёт учун зарур деб ҳисобланаётган билимлар каби кадрсизланади, деган хавф мавжуд. Бунда умумий билимдонлик ҳақида хулоса чиқариш учун бир неча далиллар ёки натижаларни аниқлашнинг ўзи етарли эмас.

Таълим муассасалари ҳозирги шароитда ижтимоий-иқтисодий вазиятни, таълим тизимини ривожлантиришдаги ишнинг аҳволини ҳисобга

олган ҳолда ёш авлодни қуроллантириши лозим бўлган энг маъқул билимдонликни аниқлаши лозим. Бизнингча, қуйидагиларни шундай билимдонлик сирасига киритиш мумкин:

1. Сиёсий ва ижтимоий билимдонлик - бу масъулиятни ўз зимасига олишга, қарорларни биргаликда қабул қилишда иштирок этишга, низоларни зўравонликсиз ҳал қилишга, демократик институтларнинг фаолият юритиши ва уларни яхшилашда қатнашишга қодирлик.

2. Кўп маданиятли жамият ҳаётига тааллуқли билимдонлик. Ирқчилик ёки ксенофобиянинг вужудга келишига, тоқатсизлик муҳити тарқалишига тўсқинлик қилиш учун таълим соҳаси ёшларни тафовутларни тушуниш, бир-бирини ҳурмат қилиш, бошқа маданиятлар, тиллар ва динларга мансуб одамлар билан бирга яшаш қобилияти каби умуммаданий билимлар билан қуроллантириши керак.

3. Оғзаки ва ёзма мулоқотни эгаллашга тааллуқли билимдонлик касбий ва ижтимоий ҳаётда шу даражада муҳимки, бундай фазилатга эга бўлмаганларга жамиятдан чиқиб кетиш хавфи туғилади. Муҳим аҳамият касб этиб бораётган бир қанча тилларни ва ахборот технологияларини эгаллаш мулоқотнинг ушбу гуруҳига киради.

4. Ахборот жамияти вужудга келиши билан боғлиқ билимдонлик. Бу - янги технологияларни эгаллаш, уларнинг қўлланилишини, кучи ва заиф томонларини англаб етиш, ОАВ каналлари орқали тарқатилаётган ахборот ва рекламага танқидий муносабатда бўлишга қодирлик демакдир.

5. Касбий жиҳатдан, шунингдек шахсий ва ижтимоий ҳаётда узлуксиз тайёргарлик кўриш негизи бўлмиш бутун умр ўқиб-ўрганиш қобилияти.

Таълим тизимларини ислоҳ қилиш сабаблари ва омиллари кейинги йилларда чоп этилган илмий ишлар туркумида батафсил ва асосли таҳлил қилинган (Р.Аҳлидинов, Р.Жўраев, У.Иноятов, Ш.Қурбонов, М.Қурононов, Х.Рашидов, Э. Сейтхалилов, Д.Шодиев, Н.Нишоналиев ва бошқалар). Бунда таълим-касб-ҳунар дастурлари мазмунининг қайта кўриб чиқилишини тавсифлайдиган уч йўналишни ажратиш кўрсатиш мумкин.

Биринчи йўналиш ўқув дастурларидаги камчиликларни бартараф этиш билан боғлиқ. Бунда мақсад дастурларни зарур деб ҳисобланган янги элементлар билан тўлдиришдан иборатдир.

Аниқ фанлар соҳасида, хусусан, информатика, атроф-муҳитни ўрганиш ёки технологияларни ривожлантириш ва уларнинг таъсири билан боғлиқ билимларни киритиш бугунги кунда шу тариха зарур деб ҳисобланмоқда.

Камчиликлар, шунингдек, гуманитар ва ижтимоий фанлар соҳасида ҳам аниқланмоқда. Агар ёш йигит экологик ҳуқуқий, социологик, психологик

ва бошқа фанларни ўзлаштирмаса, бу қандай салбий оқибатларга олиб келиши мумкинлиги барчага аёндыр. Тарих, адабиёт ва тил, жамиятшунослик, география, маънавият асослари каби фанлар вақти-вақти билан таълим мазмуни ва методларини қайта кўриб чиқиш зарурлигини тақозо қилмоқда. Таълим тизими жавоб беришга одатланмаган масалалар, тарихий воқеалар ёки жамиятнинг ривожланиши натижасида кутилмаганда юзага келади ва тез ҳал этишни талаб қиладиган муаммоларни вужудга келтиради.

Шахсни шакллантиришда жамоанинг етакчи аҳамияти туғрисидаги фикрлар педагогика фанининг илк ривожланиш даврида билдирилган.

Кишиларнинг жамиятда бирга яшаши, ўзаро бир-бирини қўллаб-қувватлаши, озчиликдан-кўпчиликнинг афзаллиги ҳақида пайғамбаримиз С.с.а.в.нинг ҳадисларида: «Икки киши бир кишидан яхши, уч киши икки кишидан яхши, тўрт киши уч кишидан яхши, кўпчилик билан бирга бўлинглар. Тангри умматларини фақат тўғри йўлда боришликка бирлаштиради», - дейилган. Кишиларнинг бошига яхши кун ҳам, ёмон кун ҳам тушганда албатта маҳалла, қариндош-уруғ мададкор бўлади. Буни биз урф-одатларимизда кўришимиз мумкин. М: ҳашарлар, тўйга туёна билан келиш ва ҳаказо.

Шахсни шакллантиришнинг муҳим омиллари бўлган жамоа туғрисидаги таълимот ахлоқ тарбиясида муҳим ўринни эгаллайди. Бунинг учун болаларни аста-секин, аввал бир неча кичик-кичик гуруҳларда уюштириб, сўнг биргаликда Бирон ишни бажаришга тортиш керак. Бунда қўйилган мақсад болаларга тушунарли бўлиши керак. Умумий иш ҳар бола озгина бўлса ҳам иштирок этадиган қилиб ташкил этилиши лозим. Бундай хусусиятларни тарбиялашда санъат, болалар байрамлари, биргаликдаги меҳнат ва фаолиятларнинг тутган ўрни каттадир.

Болалар ўйинлари ва меҳнатининг жамоа тусида бўлиши алоҳида аҳамиятга эга. Булар болаларни бирга ҳаракат қилишга, ўз интилишларини умумий мақсадга йўналтиришга, ўз ишини ва мақсадини бошқариш иши ва ҳаракатига бўйсунган ҳолда бошқаришга ўргатади.

Бола ёшлидан бошлаб, ўзида бошқалар билан, болалар жамоаси билан мулоқотда, биргаликда бўлишга эҳтиёж сезади. Аммо кичкина бола жамоани ўзи танлай олмайди. У бирон жамоага шароит тақозоси билан келиб қолади. Яшаб турган жойдаги ёки ота-онасини иш жойидаги мактабгача таълим муассасаларига қатнай бошлайди. Бу муассасаларга бола ўз хохиши билан бормайди. Шунга қарамай бола бу жамоанинг қонун-қоидаларига бўйсунуши, унинг тартибларига риоя қилиши шарт. Акс ҳолда уни жамоа кечирмайди. Натижада бола ўзи яшаётган ахлоқ, одоб тажрибаларини

эгаллашга мажбур бўлади. Шунинг учун буюк мутафаккир А.Навоий бола ёшлигидан оқил ва фозил кишилар жамоасида қатнашиб, уларнинг суҳбатларидан бахраманд бўлишларини тавсия этади.

Рус педагоги А.С.Макаренко жамоа муносабатларининг ички жиҳатларига катта аҳамият берган. У жамоада шаклланган энг муҳим куйидаги белгиларни ажратиб кўрсатган эди:

- Доимий тетиклик, тарбияланувчиларнинг фаолиятга тайёрлиги.
- Ўз жамоаси кадриятларининг моҳиятини тушуниш, унинг учун гурурланиш асосида ўз кадр-қийматини англаш.
- Унинг аъзолари ўртасидаги дўстона бирлик.
- Жамоанинг ҳар бир аъзосидаги дўстона бирлик.
- Тартибли, ишчан ҳаракатга йўлловчи фаоллик.
- Ўз ҳиссиёт ва сўзларини бошқара олиш кўникмаси.

Болалар ўзаро яшаётган жамоага бўлган муносабатига қараб бир неча гуруҳга бўлинади. Биринчи гуруҳ ижобий хулқли болалар бўлиб, уларни жамоа аъзолари ҳурмат қиладилар. Бу тоифадаги болалар жамоасининг фаоллари бўлиб, тарбиячи жамоа муносабатларини ўрнатишда уларга суянади.

Иккинчи гуруҳга кирувчилар фаоллар ташаббусига қўшилади, аммо барқарор бўлишади.

Учинчи гуруҳдагилар тортинчоқ бўлиб, ўйинда қатнашмайди, машғулотларида ҳам суёт бўлишади, бундай болаларга алоҳида эътибор ва ёрдам бериш зарур.

Мактабгача ёшдаги болалар тарбияланадиган ахлоқий хусусиятлар, хулқ-атвор қоидалари орасида инсонпарварлик муҳим ўрин тутди. Инсонпарварлик ҳисси ахлоқ нормалари ва қоидаларини ўргатиш асосида ривожланади.

Бунинг учун болаларни яхши ишларни қилишга ўргатиб бориш керак. Инсонпарварликни тарбиялашда болаларнинг ёшини эътиборга олиш зарур. Кичик болага яхши бўл деганингиз билан яхши бўлиб қолмайди, чунки унда яхшилик билан ёмонликни тўғри таҳлил қилиш ҳаётий тажрибаси етишмайди. Бу ёшдаги болаларни яхши ишлар қилишга ўргатилади: йиқилиб тушган болани турғазиб қўйишга ёрдам бериш, унинг устки кийимларини қоқиб қўйиш, юпатиш, ўсимлик ва ҳайвонларни парвариш қилиш, ўйинчоғини ўртоғига бериб туриш, тик турган кишига жой кўрсатиш, энг муҳими бошқаларга кўрсатилган хизматдан хурсанд бўлишга ўргатиш.

Бу хусусиятлар соғлом шахсни тарбиялашнинг энг муҳим омилларидан ҳисобланади.

Камтарлик ҳар бир кишининг энг муҳим ва олижаноб фазилатларидан биридир. Бу асосан мактаб ёшидан тарбияланади. Аммо мактабгача ёшидан бошлаб, болаларга камтарлик ҳиссини сингдириш, манманлик, такаббурлик ва мақтанчоқликни йўқотиб бориш зарур.

Мактабгача ёшдаги болалар ўзларини бошқа болалардан устун кўйишга уринадилар, баъзан ота-оналарининг касби билан ҳам мақтанадилар. Бундай ҳолатда болаларнинг ота-оналари билан тегишли иш олиб бориш, ҳар бир касбнинг зарурлиги ва муҳимлиги тўрисида аниқ мисоллар билан тушунтириш зарур. Болалар айрим ишларнинг уддасидан чиқиб, бошқа болаларни камситсалар, тарбиячи болага бирор нарсани билмаган ўртоғига ўргатиш кераклигини, ўз-ўзини мақташ ярашмаслигини тушунтиради.

Софдиллик ва ростгуйликни тарбиялаш ёлғончилик ва виждонсизлик пайдо бўлишининг олдини олиш ва унга қарши кураш билан узвий боғлиқдир.

Баъзи болалар ўзлари тўқиган, катталардан эшитган эртакларини тушларида кўргандек қилиб кўрсатишга уринадилар. Бундай ҳолда ҳам урушмасдан «Эртак» тўқишни яхши билгани учун мақташ керак.

Шундай қилиб, болалардаги ҳарактернинг ижобий намуналарини, уларнинг ёш хусусиятларини эътиборга олган ҳолда ахлоқий тарбиянинг ҳамма самарали усуллари билан тарбияланиб борилса, ижобий натижаларга эришиш мумкин.

Ватанпарварлик ижтимоий, тарихий ва ахлоқий ҳис-туйғулар сифатида одамнинг ижтимоий тараққиёти давомида пайдо булади. Ибтидоий жамоа тузумида ватанпарварлик фақат ўз уруғдошларига, она ерига, урф-одатларига боғлиқ ҳис бўлган бўлса, синфлар пайдо бўлиши билан ватанпарварлик ғоялари чуқурлашиб, ижтимоий ҳаётнинг тобора кўпроқ соҳаларига чуқурроқ кириб борди. Даврлар ўтиши билан бу туйғу буюк қудратга айланди.

Ватанга муҳаббат – энг чуқур ижтимоий ҳислардан биридир. Бизнинг давлатимизда Ватанга муҳаббат ҳисси байналминалчилик ҳисси билан уйғунлашиб кетган. Ватанга муҳаббат ҳисси мактабгача ёшдаги болаларда катталар томонидан болаларнинг руҳий тараққиётини ва улар тафаккурининг аниқ ва образлилигини эътиборга олган ҳолда маълум изчиллик билан тарбияланиб борилади. Шунинг учун бу ёшдаги болаларда ватанга муҳаббат ҳиссини, уларга яқин ва таниш бўлган аниқ фактлар, ёрқин мисоллар орқали тарбиялаб борилади.

Бизнинг республикамиз ўз моҳияти билан байналминалдир. Шунинг учун мактабгача ёшдаги болаларда байналминалчилик, халқлар дўстлиги ҳисларини тарбиялаб бориш муҳим аҳамиятга эгадир.

Мактабгача ёшдаги болаларни байналминалчилик руҳида тарбиялаш асосида бошқа миллат ва халқларга ижобий муносабат, турли халқлар ҳаётига қизиқиш ҳиссини пайдо қилиш мақсади ётади. Бундай ҳис-туйғуларни ривожлантириш асосан тақлид қилиш орқали мукамаллашиб боради. Мактабгача ёшдаги болаларга байналминалчилик ҳис-туйғулари асосини шакллантиришда қардош жумҳуриятларда яшайдиган ҳар бир миллат вакиллари билан учрашувлар ўтказиш; махсус машғулотларда уларнинг урф-одатлари, маданияти, санъати, табиати тўғрисидаги адабиётларни ўқиб бериш, суҳбат ўтказиш, расмлар кўрсатиш, диафильмлар намойиш этиш, миллат болалари ҳаёти тўғрисидаги ҳикояларни ўқиб бериш фойдали бўлади.

Болалар жамоасини шакллантириш учун маълум шарт-шароитлар зарур.

- МТМ ходимларининг аҳил жамоаси мавжуд бўлиши
- Болалар ҳаётини тўғри ташкил этиш
- Ўйинчоқларнинг болалар ёшига қизиқишига мос келиши
- Болаларда ўзаро ахиллик, ғамхурлик, жамоатчилик, инсонийликни тарбиялашга ёрдам берувчи машғулотлар
- Ҳар ҳил қизиқарли фаолиятларни ташкил этиб бориш
- Оила билан мустаҳкам алоқа ўрнатиш.
- Болаларни ахлоқ нормалари ва қоидаларга ўргатиб бориш
- Болалар муассасаларида ижобий ҳайрхоҳлик муҳитини яратиш

Ҳар бир ёш гуруҳ болаларининг жамоатчилик муносабатларига раҳбарлик қилиш «МТМ таълим тарбия дастури» да белгилаб берилган. Дастурда ҳар бир ёш гуруҳи учун жамоадаги ахлоқ нормалари ва қоидалари белгиланган.

Болалар жамоасини шакллантиришда анъаналар муҳим аҳамият касб этади. Жамоа анъаналари – бу барқарорлашган одат бўлиб, уларни жамоа аъзолари бирдек кўллаб-қувватлайдилар. Жамоа аъзолари мазмунида муносабатлар хусусияти ҳамда жамоанинг ижтимоий фикри ифодаланади.

Жамоа анъаналари шартли равишда иккига бўлинади. Булар, а) кундалик фаолият анъаналари, б) байрам анъаналари.

Кундалик фаолият анъаналари болаларнинг фаолиятларини (машғулотлар, сайр, меҳнат, ўйин)ни ўз ичига олади.

Байрам анъаналарига турли воқеа-ҳодисалар билан боғлиқ саналарни нишонлаш: «Наврўз» байрами, «Мустақиллик байрами», «Ҳосил» байрами ва бошқалар киради.

Анъанавий байрамлар МТМларда турлича ўтказилади. Болалар анъаналар моҳиятини англасалар, унинг таъсир кучи юқори бўлади. Юқорида билдирилган фикрлардан кўйидаги хулосаларга келиш мумкин:

жамоа кишиларнинг шундай муайян гуруҳи бўлиб, у ижтимоий аҳамиятга эга бўлган, умумий мақсадни амалга оширишга йўналтирилган фаолиятни ташкил этади;

жамоани шакллантириш муайян қонуниятларга бўйсинадиган узок муддатли, мураккаб жараён дир;

жамоани шакллантириш ўзига хос методика асосида амалга оширилади. Ушбу методика доирасида жамоага нисбатан талабларнинг кўйилиши жамоа фаолини тарбиялаш масаласи алоҳида аҳамиятга эга дир.

Жамоанинг мустақкам бўлиши аъзолари ўртасида ўзаро ҳамкорликнинг қарор топишида жамоа анъаналари муҳим аҳамият касб этади.

Назорат саволлар:

1. Педагогик фаолиятда қандай касбий муаммолар юзага келадиган?
2. Педагогик фаолиятда юзага келадиган муаммоларни қандай ҳал этиш мумкин?
3. Ахборот жамияти вужудга келиши билан боғлиқ билимдонлик бу....?
4. Болалар жамоасини шакллантириш учун қандай шарт-шароитлар зарур?

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

1-Мавзу: Мактабгача таълим педагогикасининг умумий тавсифи, мазмуни ва моҳияти

Мактабгача таълим узлуксиз таълим тизимининг бошланғич бўғини сифатида. “Мактабгача таълим Концепцияси”

2-Мавзу: Бўлажак мактабгача таълим ўқитувчиларининг педагогик-психологик тайёргарлигини таркиб топтириш парадигмалари.

Педагог кадрларнинг педагогик, психологик тайёргарлигини кучайтириш. Мактабгача таълим муассасаларида психологик ва ижтимоий хизматнинг бирга олиб борилиши.

3-Мавзу: Интерфаол таълим воситасида талабаларда мустақил фикрлаш маданиятини шакллантириш методлари

Талабаларнинг мустақил ва ижодий фаоллигини таъминлашга хизмат қиладиган таълим усул, шакл ва технологияларини танлаш;

4-Мавзу: Олий таълим тизимида мактабгача таълим-тарбия жараёнини модернизациялаш йўналишлари

Замонавий техника ва технологияларни жорий қилиниши натижасида, жаҳон стандартларига мос келадиган мутахассисларни тайёрлаш

5-Мавзу: Педагогик фаолиятда юзага келадиган касбий муаммолар ва уларни ҳал этиш стратегиялари

Педагогик жамоани янгиликлар киритишга тайёрлаш: стратегия билан таништириш, янгиликлар киритишни режалаштириш, мақсадни, кутилаётган самарадорлик ва асосий талаблар билан таништириш.

6-Мавзу: Тарбия жараёнини ташкил этишга доир замонавий ёндашувлар.

Мактабгача таълим муассасасида инновацион технологиялардан фойдаланишнинг зарурий шартлари педагогнинг салоҳияти ва ҳаракатлари, унинг янгиликни сезиши, очиклиги ва фасилитацияси бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ижтимоий педагогика. / Эгамбердиева Н. – Т.: А.Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2009. – 232 б.
2. Зуфаров Ш. Педагогик инноватика. – Т.: “Fan va texnologiyalar” нашриёти, 2012.
3. Сайидахмедов Н.С. Янги педагогик технологиялар. – Т.: Молия, 2003.
4. Самостоятельная работа студентов: метод указания / сост.: А.С.Зенкин, В.М.Кирдяев, Ф.П.Пильгаев, А.П.Лащ – Саранск: Изд-во Мордов. ун-та, 2009.
5. Современные образовательные технологии: учебное пособие/под ред. Н.В. Бордовской. – М.: КНОРУС, 2010. – 432с.
6. Слостенин В.А. Исаев И Ф., Шиянов Е.Н. Общая педагогика. В 2-х ч. – М.:Владос, 2003. Ч.1
7. Столяренко А.М. Психология и педагогика. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2008.
8. Ярматов Р. Бўлажак ўқитувчи шахсини тарбиялаш ва ривожлантириш. – Т.: “Fan va texnologiya” нашриёти, 2009.
9. Шихова О. Ф. Управление развитием школы/ под. ред. М.М.Поташник и В.С.Лазарева. – М., 1995.
10. Кларин М.В. Инновации в мировой педагогике: обучение на основы исследования, игр, дискуссии: (анализ зарубежного опыта). – Рига, 1995.
11. Пригожин А.И. Нововведения: Стимулы и препятствие: (Социальные проблемы инноватики). – М., 1989.
12. Посталюк Н.Ю. Проектирование инновационных образовательных систем: региональный аспект. (Электронный ресурс). – Режим доступа: <http://psychology.narod.ru/121.html>.